

BITKA ZA SINJ 1715. GODINE*

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Nikola Markulin
Nikole Tesle 14D, Zadar

UDK 355.48(497.5)"171"
94(497.5Sinj)"1715"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.6.2016.
Prihvaćeno: 12.10.2016.
DOI: <http://doi.org/10.21857/moxpjho5lm>

Na temelju dosadašnjih historiografskih spoznaja i arhivskih (dijelom do sada neiskorištenih) vrela autori raščlanjuju tijek ratnih operacija mletačke i osmanske vojske u kampanji 1715. godine, koje su kulminirale bitkom za Sinj. Posebna je pozornost posvećena proučavanju logističkih problema s kojima su se sukobljene vojske, poglavito osmanska, uglavnom neuspješno hrvale. U drugome dijelu rada autori raščlanjuju tijek bitke te zaključuju kako je glavni razlog neuspjeha osmanske vojske da zauzmu utvrdu bio slom njezinog logističkog sustava.

Ključne riječi: Dalmacija, Sinj, Mali ili Drugi morejski rat, mletačka vojska, osmanska vojska, logistika, vojna povijest, povijest 18. stoljeća

Uvod

Bitka za Sinj koju su koncem srpnja i u prvim tjednima kolovoza 1715. vodile osmanska i mletačka vojska prva je velika bitka i prijelomni događaj prve ratne sezone Maloga rata ili Drugoga morejskog rata na istočnojadranskom bojištu (1714.-1718.). Tijek i ishod bitke u domaćoj su historiografiji relativno dobro istraženi.¹ Na-

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Vojnički život i slike ratnika u hrvatskom pograničju od 16. stoljeća do 1918.* (HRZZ-IP-09-2014-3675). Boravak u Veneciji i istraživački rad u tamošnjim arhivima i knjižnicama sufinanciralo je i Viteško alkarsko društvo Sinj.

¹ Gligor Stanojević, Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata 1714-1718. godine, *Istorijski glasnik*, sv. 1-4, Beograd 1962., str. 11-49; Enes Pelidija, Pokušaj osvajanja Sinja od strane osmanske vojske 1715. godine, *Zbornik Cetinske krajine*, sv. 4, Sinj 1989., str. 167-176; Ivan Pederin, La guerra fra Venezia e l'Impero Ottomano (1715-1718) e l'albeggiate delle coscienze nazionali Croata, Serba e Montenegrina, *Ateneo Veneto*, sv. 181, Venezia 1994., str. 201-228. O bitci je izdana i monografija relevantnih izvora s komentarima autora: *Opsada sinjskog grada 1715.*, ur. Marko Rimac – Josip Dukić, Split – Sinj 2015. Nadalje, bitkom se u svom opsežnom djelu bavi Josip Ante Soldo u knjizi *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knj. 1, Sinj 2011., str. 182-199. Ovoj je bitci i njezinim istaknutijim autorima posvećen i niz članaka u: *Leksikon Sinjske alke*, ur. Stipe Botica, Zagreb 2015.

ime, sudeći prema broju radova, moglo bi se kazati kako je riječ o pojedinačno najzastupljenijoj bitci između Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike na spomenutom bojištu. Može se također primijetiti kako je riječ o bitci koja već dugo pobuđuje golemi interes šire javnosti. To se, dakako, može pripisati tradiciji izrasloj iz Sinjske alke, popularnog viteškog natjecanja koje se već tri stoljeća svake godine održava u spomen na ovu bitku.²

Problem je sa svim dosadašnjim historiografskim djelima o ovoj bitci što su objašnjenja iznesena u njima utemeljena na raščlambi vrlo ograničenog spektra povijesnih vrela. U pravilu je riječ o izvještajima i spisima Angela Ema koji je u to vrijeme bio generalni providur (*provveditore generale*) Mletačke Dalmacije i Albanije (Bokke), vrhovni zapovjednik mletačke vojske u pokrajini i upravitelj vojne i civilne administracije, te Zorzija Balbija, providura sinjske utvrde (*provveditore della piazza*) koji je bio nadređen svim tamošnjim vojnim i civilnim službenicima. Poznat je i dnevnik opsade što ga je vodio anonimni član posade (pretpostavlja se mletački časnik).³ I to bi bilo otprilike sve. Iako su se generalni providur i sinjski providur u donošenju svojih odluka nesumnjivo savjetovali s generalom Henrikom Carlom Sparreom (1648.-1716.) i pukovnikom Pietrom Saint Hilaireom, dvojicom izravno im podređenih profesionalnih vojnika, o njihovim doživljajima i razmišljanjima o bitci ne znamo ništa. No, puno je veći problem što su nam osmanski izvori o ovoj bitci gotovo posve nepoznati, odnosno do sada nisu predloženi znanstvenoj javnosti. Malo toga znamo o tomu kako je Mustafa-paša Čelić, bosanski paša i zapovjednik osmanske vojske (serasker) zamislio čitavu operaciju, kako je doživljavao uspjehe i neuspjehe svojih vojnika ili o tome kakav su značaj događajima na sporednom bojištu na periferiji svog Carstva doživljavali u Istanbulu.

Nažalost, ovih ozbiljnih nedostataka neće biti imun ni ovaj rad. Pisan je na osnovi više puta korištenih mletačkih izvora koji su ovoga puta prošireni novim uvidom u arhivsko gradivo. Ipak, smatramo kako će naše istraživanje ponuditi barem neka nova objašnjenja ili makar donekle revidirati neke stare spoznaje. Dodali bismo kako je ovo pokušaj dvoje autora koji su se dosad uglavnom bavili mletačkom vojskom, njezinim institucijama i njihovom organizacijom da, riječima ponajvećeg autoriteta svjetske vojne povijesti Sir Michaela Howarda, *ne izgubimo iz vida ono za što vojske služe*.⁴

² Godine 2015. obilježavala se 300. obljetnica Sinjske bitke, pa je objavljen čitav niz novinskih članaka posvećen toj problematici. Primjerice, dva takva objavljena su u najtiražnijim hrvatskim dnevnim novinama. Usporedi: Marko Rimac, Osmanlije su prodrle u tvrđavu, ali onda je krenuo protujuriš ..., *Slobodna Dalmacija* (Split), 14. V. 2015., str. 12-13; Josip Dukić, Bitka za Sinj: U Veneciji pronađen najstariji izvještaj zapovjednika Zorzija Balbija. Grad je napalo 76.000 Turaka, *Večernji list* (Zagreb), 19. IV. 2015., str. 24-26. Ovim je povodom cijeli jedan broj (2/2015.) časopisa *Hrvatska revija* Matice hrvatske posvećen hrvatsko-osmanskim odnosima. Najzad, 2015. godine je u produkciji nacionalne televizijske kuće snimljen i prikazan cjelovečernji dokumentarni film o Sinjskoj bitci i alci.

³ Stipan Zlatović, *Giornale del Blocco et Assedio de' Turchi alla Fortezza di Sign ch'incominciò li 23. Luglio 1715.*, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, sv. 4, Spalato 1885, str. 75-80.

⁴ Zajedno s jednim od najlucidnijih osvrtu na probleme vojne povijesti vidi u: John Keegan, *The Face of Battle*, London – New York 1976., str. 13-76, a navedeni citat na str. 28.

Sukobljene vojske i logistička ograničenja

Kada se nekoliko godina nakon Sinjske bitke raspravljalo o reorganizaciji mletačke vojske u Dalmaciji, Johann Matthias von der Schulenburg (1661.-1747.), maršal mletačke vojske koji se proslavio obranom Krfa u minulome ratu, predlagao je da se sinjska utvrda, za koju je držao da se ne može djelotvorno braniti, poruši. Taj je prijedlog izazvao žustru raspravu u mletačkim vojnim krugovima, pa je tako jedan visoki časnik-inženjer kazao kako bi on sa 800 ljudi mogao 40 dana braniti utvrdu protiv bilo koje osmanske vojske. Svoju je tezu obrazložio argumentacijom kako niti jedna velika vojska u Sinjskome polju ne može opstati dulje od 30 dana jer će se zbog nedostatka živeži biti prisiljena povući. S druge strane, ako bi neprijatelj doveo manju vojsku čije bi uzdržavanje bilo lakše, generalni providur mogao bi je savladati sa snagama koje mu stoje na raspolaganju. Njegova se teza, dodao je, temeljila na iskustvu – velika osmanska vojska koju je u ljeto 1715. godine u Cetinsku krajinu doveo serasker za nešto više od 20 dana konzumirala je sve sijeno u Sinjskome polju te od Klisa do Drniša, od Drniša do Knina, od Vrlike do Zadvarja, a također i slamu od žitarica te se stoga bila prisiljena povući. Manje vojske koje su Osmanlije protiv sinjske utvrde angažirale 1687. i 1698. godine morale su se povući pred snagama koje su mletački providuri poslali da razbiju opsadu.⁵

Ova razmišljanja, kojima jedva da i treba dodatno pojašnjenje, zorno ocrtavaju temeljnu strategijsku pretpostavku oko koje je generalni providur Angelo Emo organizirao obranu Dalmacije pred nadolazećom osmanskim ofenzivom u ljeto 1715. godine, kao i osnovni strateški problem što ga je planirajući istu ofenzivu, uz pretpostavku da je dosljednog i relativno preciznog plana s osmanske strane bilo, morao riješiti serasker Mustafa paša. Zapravo, riječ je o osnovnoj logici na kojoj se temelji uloga svih utvrđenja u ratu čija je opsada bila noćna mora svih vojnih zapovjednika i najveći izazov njihovih logističkih sustava.⁶

Iz rasprave mletačkih vojnih planera može se utvrditi kako je osmanska vojska najviše problema imala s prehranom konja i (ostalih) teglećih životinja. Rezultati istraživačkih studija o vojnoj logistici ranomodernog Europe pokazuju kako je to uistinu bio daleko najveći problem. Konji i životinje trebali su deset i više puta veće

⁵ Gašpar Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514. – 1769.*, Split 2010., str. 221-222.

⁶ O osnovnim funkcijama utvrđenja predindustrijskog Zapada vidi u: John Landers, *The Field and the Forge. Population, Production, and Power in the Pre-industrial West*, New York 2003., str. 176-196. O utvrđama 17. i 18. stoljeća: Christopher Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban and Frederick the Great 1660-1789*, London 1985.; Jamel Oswald, *Vauban under Siege. Engineering Efficiency and Martial Vigor in the War of the Spanish Succession*, Lieden – Boston 2007. O tomu kako su opsade uzrokovale najveće logističke probleme te kako je osnovni cilj logističkih sustava bio uzdržavati vojske u vrijeme kada se nisu kretale vidi u: Martin van Creveld, *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*, London – New York – Melbourne 1977., poglavito str. 9-10, 25-28, 34. O logističkim sustavima i problemima ranomodernih vojski vidi u: Geza Perjés, *Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century*, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae*, god. 16, br. 1-2, Budapest 1970., str. 1-52; *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, ur. John A. Lynn, Boulder – San Francisco – Oxford 1993.

količine hrane nego li vojnici. Zbog njegovog velikog volumena transport krmiva bio je nepraktičan i vrlo otežan, a s povećavanjem udaljenosti koju je pritom valjalo prevaliti i nemoguć (životinje bi pojele sav teret koji su nosile). Rješenje je bilo da životinje jedu hranu koju zateknu na području kojim vojska prolazi. Problemi su nastajali kada bi se vojska zaustavila u dužem periodu (kakav, primjerice, iziskuje opsada), jer bi životinje vrlo brzo pojele svu hranu iz okolice.⁷

Mletačkim službenicima i časnicima nisu promaknule aktivnosti koje su Osmanlije poduzimali s ciljem prehrane svojih životinja. Providur Emo je 28. srpnja zabilježio kako su osmanske snage iz logora u blizini Sinja promijenile svoje postupke prema zatečenim živežnim namirnicama – umjesto da ih pale, sada su žito i krmivo odnosili u vlastiti logor. Dodao je kako se to ne odnosi samo na žito i krmivo koje su zatekli u polju, već i na ono koje su Morlaci uskladištili te kako su on i sinjski providur Balbi izdali naredbe da se tijekom noći taj živež zapali, ali tamošnji ljudi, usprkos naredbama kojima ih se upozoravalo kako se time može prekinuti opskrba neprijatelja,

⁷ O problemu prehrane konja i (ostalim) teglećih životinja vidi u: Kenneth Chase, *Firearms. A Global History to 1700*, Cambridge – New York 2003., str. 17-18; Perjés, *Army Provisioning*, str. 16-19; Van Creveld, *Supplying War*, str. 24, 34; Lynn, *The History of Logistics and Supplying War*, str. 19-27; Isti, *Food, Funds, and Fortresses: Resource Mobilization and Positional Warfare in the Campaigns of Louis XIV*, u: *Feeding Mars*, str. 141-142; Landers, *The Field and the Forge*, str. 209-215. Ovdje treba pripomenuti kako u navedenoj literaturi postoji veliki problem koji proizlazi iz nedovoljno jasno artikuliranih parametara prehrane vojnih životinja. Iako su autori izračunali kako jednom konju dnevno treba 25 kg svježeg ili 10 kg suhog krmiva, ne postoji precizan izračun s kolike bi se površine mogla prikupiti određena količina hrane. Postoje izračuni (G. Perjés i J. Landers) kako se na površini od jednog hektara može uzgojiti svježeg krmiva za jednodnevnu ishranu otprilike 70 konja. No autori nisu pokušali, kao što je to slučaj s prehranom ljudi, približno odrediti kolika bi površina mogla određeni vremenski period hraniti određeni broj životinja. U svojoj je studiji M. Van Creveld nekoliko puta ustvrdio kako je prehrana konja, čineći 90% potrebe za hranom uobičajene europske vojske 17. i 18. stoljeća, bila najveći onodobni logistički problem te kako je upravo ona sustav opskrbe konvojima iz unaprijed pripremljenih skladišta u praksi činila nemogućim (što je i središnja točka prijepora među suprostavljenim autorima). No, pokušavši, temeljem Perjésove tvrdnje, izračunati je li njegova zamišljena površina od 1.000 milja četvornih mogla hraniti vojsku s 40.000 životinja, došao je do podatka kako bi konji u 10 dana pojeli resurse sa samo 1/80 površine. Zaključio je kako je nemoguće utvrditi kolika je površina nekoga područja bila namijenjena uzgoju stočne hrane te da izvori bez iznimke govore kako bi prilikom opsade opsjedateljima najprije ponestalo krmiva. Da problem bude veći, J. A. Lynn, koji je inače s priličnim žarom kritizirao Van Crevelda i pronašao nekoliko propusta u njegovim izračunima, ovu je nedorečenost svojih prethodnika potpuno previdio. Štoviše, nastavljajući dalje njihove tvrdnje izgradio je zanimljivu tezu kako su se europski generali suočavali s paradoksom da su svoje konjanstvo i ostale životinje mogli prehraniti samo ako se vojska nalazila u neprestanom pokretu jer bi životinje vrlo brzo pojele sve resurse nekog područja na kojem je vojska boravila. S druge strane, jedini način da prehrani svoje vojnike bio je da vojska (makar na neko vrijeme) stoji na mjestu, idealno u blizini svojih skladišta kako bi mogla biti opskrbljivana svojom osnovnom namirnicom – kruhom (za koji su, osim žita, potrebni mlinovi i peći). Da u studijama o vojnoj logistici postoji očiti problem određivanja broja konja koji se mogu u određenom razdoblju hraniti na određenoj površini uočio je i John H. Pryor u svojoj studiji o logističkim ograničenjima križarskih pohoda. Zaključio je kako je križarski vojskovođa Bohemond za prehranu svojih 7.730 životinja svake noći morao pronaći mjesto za logor pokraj pašnjaka veličine 62,5, odnosno 156,3 hektara (ovisno čijim bi se procjenama priklonio), što je bilo vrlo teško. Usporedi: John H. Pryor, Introduction: Modelling Bohemond's march to Thessalonikē, u: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades: Proceedings of a Workshop Held at the Centre for Medieval Studies, University of Sydney, 30 September to 4 October 2002*, ur. John H. Pryor, Hampshire – Burlington 2006., str. 20-25.

nisu mogli biti izvršitelji vlastitoga siromaštva.⁸ No, providurov "strategijski obrat" ne slaže se sa zapažanjima mletačkih službenika u utvrđi prema kojima je prikupljanje krmiva započelo odmah nakon podizanja logora glavnine osmanske vojske. Čak je i providur u svome izvještaju nastalom nekoliko mjeseci nakon Sinjske bitke zabilježio kako su i u danima koji su prethodili osvajanju Čačvine (27. srpnja) Osmanlije harali Cetinskom krajinom plijeneći nesklonjeno krmivo i žito (*foraggi e grani*) za uzdržavanje vlastitoga logora.⁹ Mletački službenici i časnici u posadi sinjske utvrde koji su ove aktivnosti mogli osobno promatrati, zabilježili su ih već 25., odnosno 26. srpnja. Tako je anonimni autor dnevnika opsade zapazio kako su 25. srpnja Osmanlije, paleći usput nastambe, iz okolice Dicma donijeli veliku količinu krmiva.¹⁰ Providur Sinja Zorzi Balbi prvi je put istu aktivnost zabilježio 26. kolovoza: *Ne želim duljiti o neprijateljskim pokretima toga dana, jer se nisu bavili ničim osim prikupljanjem svojih brojnih leševa u Otoku i prikupljanjem krmiva.*¹¹

Očevidci pokreta osmanskih postrojbi u Sinjskom polju ove aktivnosti bilježe i u idućim danima. Anonimni autor navodi kako se 27. srpnja tatarsko konjaništvo iz logora uputilo hraniti svoje konje (*a foraggiare*), a slično je primijetio i za dva naredna dana – *veliki odredi konjaništva neprestano marširaju i vraćaju se noseći velike količine krmiva, paleći pritom serdarske kuće i kule sve do palisade.*¹² Iste je aktivnosti u svoj dnevnik zabilježio prvoga i trećega kolovoza.¹³ Sinjski providur Balbi u svome dnevniku ove aktivnosti navodi još 28. i 29. srpnja, dok je idućega dana zapisao kako su Mlečani pod okriljem noći ipak uspjeli zapaliti dobar dio krmiva koji je Osmanlijama služio za uzdržavanje (vjerojatno je riječ o krmivu iz Sinjskoga polja).¹⁴ Najzad, mletački

⁸ È notevole, che dopo le prime incursioni fatte da nemici, si siano attenuti di metter il fuoco ai grani, ed ai foraggi nella piana della Cetina, asportando anzi con grosse scorte al proprio Campo non solo quelli esposti alla Campagna, non per anco battuti, mà li risservati nelle Bucche, solito Deposito de Grani stessi de Morlacchi... Archivio di Stato di Venezia [Državni arhiv u Veneciji] (dalje: ASVe), Senato, *Dispacci*: Provveditori da Terra e da Mar (dalje: PTM), b(usta) 558., no. 64, 28. srpnja 1715. Budući da su svi izvještaji generalnog providura koje smo koristili u ovom radu iz 1715. godine, dalje ćemo navoditi samo dan i mjesec izvještaja.

⁹ ASVe, PTM, b. 558., no. 90, 28. studenog.

¹⁰ *Li 25 con lo stesso ardore si dilatò ad incendiare non solo nella vicina campagna, ma si estese anco nelle vicinanze di Dizmo, da dove, al suo ritorno, v' asportarono quantità grande di biade* (Zlatović, *Giornale*, str. 75).

¹¹ *Opsada sinjskog grada 1715*, str. 22 i 25. Iako se ne može sasvim isključiti ni takva mogućnost, mislimo kako su mletački službenici, o čemu svjedoči nekoliko navoda koje u radu donosimo, pod pojmovima *foraggio* i *biade* podrazumijevali stočnu hranu, odnosno sijeno, dok su žito (ma na koju žitaricu pritom mislili) u pravilu označavali pojmom *grani*. Držeći kako se na taj način bolje uočavaju naponi koje su Osmanlije poduzimali s ciljem prehrane svojih životinja, tako ćemo prevoditi te izraze. Valja upozoriti kako je, u izvorima često susretan, pojam *foreggiare* imao šire (prikupljanje sve hrane) i uže (prikupljanje krmiva) značenje. Usporedi: Perjés, *Army Provisioning*, str. 17.

¹² *Li 28 e 29 non si vide che grosse partite di cavalleria, che di continuo marchiava e rimarchiava, conducendo quantità grande di biade et incendiando tutte le abitazioni e torri de' Serdari sino in vicinanza della nostra palizzata ...* (Zlatović, *Giornale*, str. 76).

¹³ *Il primo agosto altro non successe che le solite partite de foraggeri... Li 3 successe il solito foraggiare de' Tartari e qualche numero de Spahi ...* (Zlatović, *Giornale*, str. 76).

¹⁴ *Alli 28 del mese stesso non s'è veduto, che qualche Distacamento andar foraggiando per la Campagna le Biade abbandonate da nostri ... Il giorno di 29 non si sono lasciati vedere se non a qualche foraggio ...* (posljednja je rečenica prevedena: *Dana 29. srpnja nisu se mogli vidjeti osim po nekim poljima žita*). Usp.: *Opsada sinjskog grada*, str. 24, 27.

su odredi još jednom uspjeli u sličnome pothvatu – dan prije okončanja opsade Sinja uspjelo im je kod Zadvarja iznenaditi jedan osmanski odred od 150 konjanika koji su čuvali prikupljeno krmivo i žito (*che guardavano foraggi, e grani riservati per il Campo*) i pritom zapaliti osmanske zalihe.¹⁵

Problem prehrane vojnih životinja nije u vrijeme Sinjske bitke mučio samo osmansku vojsku. Generalni je providur tako 12. kolovoza zabilježio kako je u minulim danima bilo zapaljeno sve mletačko – očito suho – krmivo (*tutti i nostri foraggi*) te kako je neophodno misliti na konjaništvo kojemu ponestaje sredstava za uzdržavanje. Stoga je naredio da 100 konjanika dragona ostavi svoje konje i pojača posadu kninske utvrde, a s drugih je 100 dragona pojačana posada drniškoga kaštela. Tek je 200 konjanika trebalo boraviti u okolici Drniša dok im ne ponestane krmiva. Sve ostalo konjaništvo poslano je u unutrašnjost zadarskoga *contada*, gdje se moglo uzdržavati, dok su konji dvije pukovnije *Croati a cavallo* (zapovjednici Lujo Detriko i Nikola Divnić),¹⁶ koji su prema izvještajima bili u najgorem stanju, poslani prema obali, a njihovi vojnici prema Klisu.¹⁷ Petnaest dana poslije, providur je prisjećajući se minulih događaja, zapisao kako je dio konjaništva čiji su konji još uvijek bili u relativno dobrom stanju, nakon što su pojeli ono malo krmiva (*pochi foraggi rimasti*) koje je u okolici Knina bilo preostalo nakon požara, uputio u donji dio zadarskog *contada*. Drugi je dio svrstao među pješaštvo, a jedan je dio čuvao konje koji su bili na ispasi kod Vrane i Knina, gdje je bilo preostalo nešto zelenila čak i u, naglasio je, ekstremno suhome razdoblju.¹⁸ Dolazak zime još je više plašio mletačko zapovjedništvo, pa je u rujnu providur izvijestio kako će biti vrlo teško uzdržavati konjaništvo nadolazeće zime, kako su krmiva u unutrašnjosti provincije, gdje ih se inače najviše prikuplja, u proteklim borbama spaljena te kako je nakon nesretnoga požara u Ostrovici malo sijena (*fieni*) preostalo tek u okolici Zadra. Nadalje, providur je predviđao nestašicu ječma (*orzi*) i zobi (*vena*) jer su stradali Sinjsko, Drniško i Petrovo polje. Zaključio je kako će hranu za konje biti potrebno, kao što je to bio slučaj i u prošlim ratovima, brodovima slati iz Italije.¹⁹

Golemi logistički problem uzdržavanja vojnih životinja nije prestao mučiti osmansko zapovjedništvo niti nakon povlačenja vojske u Livanjsko polje. Tako je providur 4. rujna zabilježio kako je serasker, povukavši se u Livanjsko polje, vojsku podijelio da bi se konjaništvo moglo lakše uzdržavati.²⁰ Koncem studenoga navodi

¹⁵ ASVe, PTM, b. 556, no. 71, 27. kolovoza.

¹⁶ O navedenim zapovjednicima hrvatskih konjanika detaljnije usporedi: Lovorka Čoralić, Šibenski plemić Nikola Divnić (1654.-1734.) – pukovnik hrvatske lake konjice (*Cavalleria Croati*), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 54, Zagreb – Zadar 2012., str. 125-145; Ista, Zadarski patricij Lujo Detriko (1672.-1749.) – zapovjednik hrvatske konjice (*Cavalleria Croati*), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 32, Zagreb 2014., str. 99-129.

¹⁷ ASVe, PTM, b. 556, no. 68, 12. kolovoza.

¹⁸ ASVe, PTM, b. 556, no. 72, 27. kolovoza.

¹⁹ ASVe, PTM, b. 556, no. 73, 4. rujna.

²⁰ *Passato nella Campagna di Livno ha il Seraschier diviso l'Esercito a maggior commodo della Sussistenza principalmente della Cavalleria ...* (ASVe, PTM, b. 556, no. 73, 4. rujna).

kako je osmanski zapovjednik morao zaključiti kampanju zbog nedostatka krmiva i nestrpljivosti postrojbi iz Bosne čiji su vojnici živjeli o vlastitome trošku.²¹

Promotrimo li ponovno argumente iz rasprave o sudbini sinjske utvrde koju su mletački vojni stručnjaci vodili godinama nakon bitke, mogli bismo zaključiti kako je osmanski logistički sustav imao problema samo s opskrbom konja i teglećih životinja. Ipak, drugi nam izvori otkrivaju kako, makar potkraj kampanje, stanje nije bilo puno bolje ni s prehranom ljudi.

Osmanski je zarobljenik, na temelju čijega je preslušavanja providur sastavio izvještaj i 13. kolovoza ga poslao u Mletke, na pitanje kakvo je stanje s živežnim namirnicama (*di viveri*) u osmanskome logoru odgovorio kako u Livnu provijanata (*provigion*) ima napretek, ali vojska njima oskudijeva (*scarseggiare*).²² Valja se pritom još upitati koliko je informacija o obilju livanjskih skladišta točna i je li riječ o još jednoj od onih koje su među vojnicima širili zapovjednici ne bi li održali poljuljani moral vojske. Tako je, na pitanje o brojnosti osmanske vojske, isti zarobljenik odgovorio kako *zapovjednici po logoru govore da ih ima 100.000*. U svome izvještaju o pobjedi mletačkoga oružja providur Emo je 16. kolovoza zapisao kako je neprijateljska vojska bila umanjena bolešću i preminulima te kako osmanski vojnici iz drugih krajeva Carstva, posebice Tataari, umorni od trpljenja gladi – dezertiraju.²³ Pola mjeseca kasnije providur je u Mletke poslao izvještaj sastavljen na temelju iskaza jednoga doušnika iz osmanskih redova (*confidente*) koji je kazao kako je osmanska vojska pod Sinjem bila u očajnome stanju zbog gubitaka u borbi te kako su ju mučili bolest i glad jer u Sinjskome polju nije bila zatečena ona količina živežnih namirnica koju se očekivalo. Također je kazao kako nije bila pristigla pomoć u hrani koja je bila prijeko potrebna.²⁴

Osmanski i dubrovački izvori samo potvrđuju tvrdnje iz providurovih izvještaja. Prema osmanskim izvještajima, već prvih dana kolovoza bilo je potrebno nadopuniti skladišta u Livnu, pa su osmanske vlasti tražile da se iz mjesta diljem Bosne u Livno pošalju živežne namirnice. Ista je vlast poduzimala mjere da se opsadnoj vojsci iz utvrđenja i gradova Bosanskoga ejaleta donesu veće količine živežnih namirnica, poglavito brašna. Već 10. kolovoza, navode osmanski izvori, serasker je pisao u Livno da se odande u što kraćemu roku do osmanskoga logora organizira prijevoz 30 tovara brašna. Dubrovački izvori govore kako se nakon 10. kolovoza u osmanskim redovima počeo osjećati nedostatak hrane. To je dovelo do višestrukog povećanja njezine cijene kod trgovaca koji su pratili osmansku vojsku, što je izazvalo nezadovoljstvo kod vojnika koji nisu imali dovoljno novca, posebice kod onih koji nisu

²¹ ASVe, PTM, b. 558., no. 90, 28. studenog.

²² ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6. od 13. kolovoza.

²³ *Per gl'ultimi costituiti s'inteso diminuito l'esercito dalle Malattie, e dalle morti, e la Gente forastiera principalmente i Tartari stanchi di soffrire la fame desertavana a Truppe dal Campo* (ASVe, PTM, b. 556, no. 70, 16. kolovoza).

²⁴ *... che l'esercito era ridotto in Zettina in pessimo stato, perchè oltre il molto numero d'uccisi, si calcola a 3000 quello de feriti, che le malatie, e la fame l'assiggeva molto, perchè non ritrovata quella quantita di Vettovaglie che si figuravano in Zettina, perchè parte devastata, e parte incendiata, ne venuti a tempo i soccorsi d'altre parti moriva di necessità ...* (ASVe, PTM, b. 556, no. 4, 4. rujna).

primali redovnu plaću. Ujedno, dubrovački izvori navode kako je u to vrijeme u osmanskoj vojsci počela epidemija srdobolje. Koliko su logistički problemi neumoljivo mučili osmansku vojsku, zorno oslikava vijest koja je došla do dubrovačkih vlasti o tomu kako su u utrobama poginulih osmanskih vojnika Mlečani poslije pronalazili nemljeveno proso.²⁵

Logistički zahtjevi neke vojske rasli su proporcionalno njezinoj veličini.²⁶ Budući da raspoložemo s nekoliko mletačkih procjena veličine osmanske vojske, možemo pokušati izračunati njezine osnovne logističke potrebe. Radi jasnoće izlaganja, služiti ćemo se najmanjom procjenom koju u svojim spisima iz srpnja navodi generalni providur, a prema kojima je osmanska vojska imala 40.000 ljudi te najvećom procjenom koju je u spisu iz studenog naveo isti službenik, a prema kojoj je vojska imala 80.000 ljudi.²⁷ S obzirom na sastav vojske, razlikovanje podrijetla, dijelom i tipova postrojbi najpreciznija je mletačka procjena iz izvještaja sastavljenog na temelju informacija mletačkog pouzdanika sredinom rujna.²⁸ Prenesemo li omjere broja konjanika i ukupnog broja životinja iz preciznoga popisa nastalog u rujnu na dvije procjene kojima se, radi jasnoće izlaganja, služimo, vojska od 40.000 ljudi imala bi otprilike 8.000 konjanika i 8.000 teglećih životinja, a ona od 80.000 ljudi dvostruko veći broj konjanika i teglećih životinja.

Svakoga bi dana, pođemo li od prve procjene, Osmanlije za svoje vojne životinje trebali prikupiti 160 tona suhog ili 400 tona svježeg (zelenog) krmiva, odnosno, uzmemo li u obzir drugu procjenu, 320 tona suhog ili 800 tona svježeg krmiva. Prema izračunu J. Haldona, svakoga bi dana za ispašu svojih životinja Osmanlije trebali

²⁵ Pelidija, Pokušaj osvajanja Sinja, str. 170-172.

²⁶ Logistički su problemi zajedno s djelotvornošću kontrole velikog broja ljudi uvjetovanoga ograničenošću tadašnjih metoda komuniciranja bili glavni razlog što se neki od velikih europskih generala 18. stoljeća (Maurice de Saxe, Fridrik Veliki, Comte de Guibert) procijenjivali kako je optimalan broj vojnika vojske angažirane u jednoj kampanji od 45.000 do 50.000. Izvan Europe logistička su ograničenja djelovala još snažnije. Primjerice, procjenjuje se kako je najveća vojska koju je vodio američki general G. Washington u Ratu za nezavisnost dosegla broj od 13.000 vojnika. Usporedi: Christopher Duffy, *The Military Experience in the Age of Reason*, London – New York 2005., str. 11-13; Perjés, *Army Provisioning*, str. 2.

²⁷ ASVe, PTM, b. 558, no. 63, 24. srpnja; no. 64, 28. srpnja; no. 90, 28. studenog. To nisu i jedine procjene veličine osmanske vojske koje je u svojim izvještajima Senatu pisanim u vremenskome rasponu od početka srpnja do konca studenog 1715. godine naveo providur Emo. Podatak o vojsci od 50.000 ljudi naveo je početkom kolovoza (ASVe, PTM, b. 558, no. 66, 6. kolovoza).

²⁸ Prema toj procjeni osmansku je vojsku činilo 76.000 ljudi, od čega 60.000 ratnika i 16.000 ljudi pomoćnih odreda (trgovaca, mlinara, opkopara, kovača, stolara ...) s 15.000 teglećih životinja. Problem je što iz popisa ne možemo doznati precizan broj konjaništva, odnosno pješništva. No, na temelju poznavanja borbene uloge pojedinih postrojbi možemo ga pokušati približno rekonstruirati. Popis navodi 12.000 Tatara za koje se može pretpostaviti da su uglavnom bili konjanici – otprilike 2/3 ili 8.000 tatarskih konjanika. Nadalje, navodi se 8.000 *Turudie* iz Azije, a jedan je osmanski zarobljenik dao iskaz prema kojemu je u službi kapetana *di Turudie* "koji su vojska na konju" (*Capitano di Turudie che é Militia a Cavallo*) – otprilike 1/2 ili 4.000 vojnika. Potom se eksplicitno navodi kako je od 4.000 osmanskih vojnika iz Albanije 1.000 konjanika. Nadalje, navodi se 2.000 vojnika iz Hercegovine među kojima su spahije te 12.000 vojnika bosanskoga paše među kojima su također spahije – pretpostavimo zajedno 2.000 spahija. Ukupno je, prema našoj pretpostavci, ta osmanska vojska mogla imati oko 15.000 konjanika. Usporedi: *Opsada sinjskog grada*, str. 72-75. Za iskaz osmanskoga zarobljenika prema kojem su *Turudie* konjanici vidi u: ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6. od 13. kolovoza.

pronaći pašnjak veličine 324, odnosno 647 hektara!²⁹ U 22 dana, koliko je glavni-
na osmanske vojske boravila u Sinjskome polju, životinje bi pojele 3.520 tona suhog
ili 8.800 tona svježeg krmiva, odnosno, prema drugoj procjeni, 7.040 tona suhog ili
17.600 tona svježeg krmiva. Za to bi vrijeme životinje potpuno ogoile 7.128 hektara
ili 14.234 hektara površine pašnjaka.

No, golema je osmanska vojska, sudeći po mletačkim izvještajima, okupljena
provela puno duže razdoblje nego li je potrajala bitka za Sinj. U svome izvještaju od
14. srpnja generalni je providur zapisao kako je serasker 13. srpnja logor svoje vojske
premjestio iz Kupreškoga u Livanjsko polje.³⁰ Osvrćući se koncem studenog na cije-
lu minulu kampanju, providur je zabilježio kako je u lipnju osmanski zapovjednik
za mjesto gdje će se vojska prikupljati odabrao Kupres, odakle je u prvim danima
srpnja 80.000 ljudi prešlo u Livanjsko polje.³¹ Neki povjesničari tvrde kako je glav-
nina osmanskih snaga okupljena na Kupreškome polju već početkom lipnja.³² Još je
duže vremensko razdoblje glavnina osmanske vojske provela okupljena nakon po-
vlačenja iz Dalmacije. Tako u izvještaju od 26. kolovoza stoji kako se osmanska voj-
ska nalazila u svome logoru između Livna i planine Prolog, pa je stoga mletačko za-
povjedništvo strahovalo da će napasti dolinu Neretve.³³ Početkom rujna serasker je,
prema mletačkim izvještajima, još uvijek držao na okupu golemu vojsku. *Drži sera-
sker neprestano okupljenu čitavu vojsku i razmišlja o novome pothvatu* – zabilježio je u ruj-
nu providur.³⁴ Početkom studenoga generalni je providur zabilježio kako prema ka-
zivanju jednoga doušnika osmanska vojska utaborena kod Grahova ima 50.000 ljudi,
a informacijom o osmanskoj vojsci iste veličine raspolagao je tada i providur Knina.³⁵

Pretpostavimo li kako je osmanska vojska okupljena u Bosni i ratujući u Dalma-
ciji ukupno provela 80 dana (a prema mletačkim izvorima radi se o dosta dužem
razdoblju) količina hrane koju su trebale osmanske vojne životinje bila je znatno ve-
ća. U tih 80 dana životinje bi pojele 12.800 tona suhog ili 32.000 tona svježega krmiva,
odnosno, prema višoj procjeni, 25.600 tona suhog ili 64.000 tona svježeg krmiva.
Za to bi vrijeme životinje pojele svu hranu s pašnjaka ukupne površine 25.920, od-
nosno 51.760 hektara.³⁶

²⁹ Preuzeto prema: Pryor, Introduction, str. 21-22.

³⁰ *Oggi con li soccorsi pervenutegli si é levato dal Campo di Cupres, e ieri lo ha disteso nella Piana di Klivno ...* (ASVe, PTM, b. 558, no. 60, 14. srpnja).

³¹ *... che la Campagna di Cupres... fosse scielta dal Seraschier per il Randevous dell'Essecito... passò poi nei primi di Luglio in quella di Livno, forte di sessanta mille Combattenti, e vinti milla tra Guastadori, Artisti, Artiglieri, et altri Serventi ...* (ASVe, PTM, b. 558, no. 90, 28. studenog).

³² Stanojević, Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata, str. 17; Pelidija, Pokušaj osvajanja Sinja, str. 168.

³³ ASVe, PTM, b. 556, no. 71, 26. kolovoza.

³⁴ *... tenendo tuttavia il Seraschier unito l'Esercito ...* (ASVe, PTM, b. 556, no. 73, 4. rujna).

³⁵ *A Gracovo ... ha il Seraschier disteso il suo campo reso forte, per quanto asserisce il confidente, di cinquanta mille ...* (ASVe, PTM, b. 556, no. 86, 7. studenog i prilog od 31. listopada).

³⁶ Kao dobra ilustracija o tomu koliko bi bile goleme potrebe vojnih životinja osmanske vojske može poslužiti podatak kako se 2013. godine u Republici Hrvatskoj 110.000 hektara površine koristilo kao pašnjaci: <http://www.banka.hr/hrvatska/ulaganje-u-livade-i-pasnjake-investicija-za-zdravu-buducnost> (preuzeto 25. studenog 2015.).

Iz usporedbe navedenih količina potrebne hrane s nešto malo poznatih relevantnih podataka proizlazi kako je čak i manja mletačka procjena neodrživa. Naime, prema izračunima Šime Peričića, pašnjaci, neobrađiva zemljišta i šume potkraj mletačke uprave u čitavoj su se Dalmaciji prostirali na 9.000 hektara, a mletačka je država za cjelogodišnje uzdržavanje svojega konjanništva dovoljnom smatrala površinu od oko 1.100 hektara.³⁷ Nadalje, znakoviti su podatci kako je na području Sinjske krajine prije ovoga rata uzdržavano tek 54 jahačih i 316 vučnih konja te kako je mletačka vojska u Dalmaciji čak i u ratnim okolnostima uspijevala održavati tek 1.000 do 2.000 profesionalnih konjanika.³⁸ No, kao što je to primijetio providur Emo, i za njihovo je uzdržavanje nerijetko bilo potrebno dopreмати hranu brodovima iz Italije. Izgledno je kako su za vrijeme kampanje Mlečani mogli računati i na otprilike toliki broj morlačkih konjanika. Možda bi baš brojne provale u neprijateljsku pozadinu potonjih, o kojima je domaća historiografija toliko pisala, valjalo promatrati u kontekstu problema prehrane konja.

Iako je prema rezultatima studija o europskoj vojnoj logistici 18. stoljeća prehrana vojnika i ljudi koji su pratili vojske bila puno manji problem, količine hrane potrebne samo za osnovnu prehranu osmanskih vojnika također su bile goleme. Vojska iz mletačke niže procjene svakoga bi dana trebala 30 tona, a veća vojska 60 tona brašna.³⁹ Nadalje, za vrijeme bitke za Sinj osmanski bi vojnici pojeli kruha koji se ispekao od 660, odnosno 1.320 tona brašna, a za vrijeme trajanja čitave kampanje (80 dana) manja bi vojska trebala 2.400, a veća 4.800 tona brašna.

Ovdje se valja osvrnuti i na teoretski model G. Perjésa, prema kojemu mogućnosti prehrane vojske koja se hrani onim što zatekne na području kojim prolazi ili na kojem se zadržava ovise o gustoći naseljenosti (u engleskom jeziku za to postoji, na hrvatski teško prevodiv, poseban izraz – *living off the land/country*). Dakako, i u ovome su slučaju logistički problemi lakše svladavani kada je vojska bila u pokretu i

³⁷ Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980., str. 65-66.

³⁸ O stočarstvu nakon 1699. godine Josip Ante Soldo, ponajbolji poznavatelj povijesti Sinjske krajine u 17. i 18. stoljeću piše: *Kako zemlja nije bilo dovoljno, a livada u Polju još manje, nije se moglo misliti na veće stočarstvo. Ono se moralo ograničiti na zadovoljavanje kućnih potreba* (Soldo, *Sinjska krajina*, knj. 1, str. 119). Godine 1684. u Dalmaciji i Boki je prema popisu generalnog providura Peitra Valiera djelovalo 951 konjanika profesionalnih postrojbi, a u proljeće 1717. godine kada je na providurskoj funkciji Ema zamijenio Alvise Mocenigo u Dalmaciji je bilo 1.654 profesionalnih konjanika (Državni arhiv u Zadru [dalje: DAZD], Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju [dalje: GPDA], fond 1, *Dispacci*, Pietro Valier: 1685.-1686., kut. 1, 29-30v; Isto, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717.-1720.), kut 1, 42-44).

³⁹ G. Perjés je prihvativši mišljenje francuskih vojnih teoretičara izračunao kako je uobičajena dnevna porcija kruha koju je država osiguravala svojim vojnicima za vrijeme kampanje bila jedan kilogram, za što je bilo potrebno oko 750 grama brašna koje se dobivalo iz otprilike iste količine zrnja pšenice. Međutim, isti je autor, također se vodeći teoretskim izračunima uglavnom francuskih intendantata, prihvatio mišljenje kako su stvarne dnevne potrebe za kruhom vojski 18. stoljeća bile, zbog toga što je vojsku pratilo mnoštvo pomoćnoga osoblja, kao i zbog toga što su časničke porcije u pravilu bile obilnije, za trećinu veće od broja vojnika. Njegove su izračune prihvatili drugi. Usporedi: Perjés, *Army Provisioning*, str. 5-9; Van Creveld, *Supplying War*, str. 24-25, 33-35; *Feeding Mars*, str. 19-25; Lynn, *Food, Funds, and Fortresses*, str. 139-142. Mi smo, prethodno uračunavši broj pomoćnog osoblja i zanemarivši pretpostavljeno veće časničke porcije, krenuli od pretpostavke kako je vojsci dnevno trebalo 750 grama brašna po osobi.

kada se hranila resursima područja kroz koje je prolazila nego li za vrijeme njezinog stajanja. G. Perjés je izračunao je kako je vojska (koja je angažirana u opsadi) u stanju koristiti resurse unutar kruga površine 500 km četvornih. Nadalje, krenuvši ispitati tezu jednoga ruskog vojnog službenika iz 1823. godine koji je ustvrdio kako vojska bez pripremljenih zaliha u skladištima može djelovati samo na području na kojem je gustoća naseljenosti veća od 35 stanovnika po kilometru četvornom, pod pretpostavkom (koja se kod njegovih nastavljača prilično zagubila) da stanovnici žito za svoj kruh uzgajaju sami, izračunao je kako svaki stanovnik godišnje treba 350 kg brašna. Iz toga proizlazi kako je količina dostupnog brašna na određenom području najveća neposredno nakon žetve. Vrlo je izgledno, na što upućuje i spomenuti iskaz mletačkoga doušnika o tomu kako Osmanlije u Sinjskome polju nisu zatekli onu količinu živežnih namirnica koju su očekivali, da je osmansko zapovjedništvo (s obzirom da ratna sezona započinje u travnju) relativno kasni početak svoje ofenzive ciljano isplaniralo za razdoblje neposredno nakon žetve, odnosno kad je na ciljanom području moguće zateći najveću moguću količinu hrane.⁴⁰ G. Perjés je dokazao kako bi čak i područja s gustoćom naseljenosti od pet stanovnika po četvornome kilometru bila u stanju, doduše kratko vremensko razdoblje, uzdržavati njegovu imaginarnu vojsku od 60.000 vojnika. Nemamo točnih podataka o gustoći naseljenosti sinjskoga područja početkom 18. stoljeća, ali možemo pretpostaviti kako je ona otprilike iznosila pet stanovnika po četvornome kilometru.⁴¹ Prema spomenutom modelu proizlazi kako je za godišnje uzdržavanje 2.500 stanovnika (sa zamišljenoga područja od 500 km četvornih) nakon žetve bilo spremljeno 875 tona žita, iz čega se mogla dobiti jednaka količina brašna. Stoga bi čak i vojska iz najviše mletačke procjene samo od zaplijenjenih zaliha hrane mogla pribaviti kruh koji bi njezine dnevne potrebe zadovoljavao 14.6 dana. Uz to nije teško zamisliti kako je vojska dio zaliha donijela sa sobom (izračuni govore da je vojnik mogao nositi zalihe hrane za desetak dana) te kako se konvojima mogla organizirati njezina opskrba iz pretpostavljeno unaprijed pripremljenih skladišta u Bosni – konvoji koji bi prevozili hranu preko Prologa mogli bi do odredišta doći za dva dana, dok bi oni koji bi išli zaobilaznim putem preko Buškog blata i Čačvine trebali pet do šest dana (pa bi tim putem moguća bila samo opskrba zaprežnim kolima).⁴²

⁴⁰ Zanimljivo je primijetiti kako je najveća osmanska operacija u Kandijskome ratu, opsada Šibenika 1647. godine, koju je poduzela jedina vojska s istočnojadranskog bojišta koja bi se veličinom, barem sudeći prema mletačkim izvorima, mogla usporediti s ovom koja je 1715. opsjedala Sinj, također započela u kasno ljeto, koncem kolovoza. Usporedi: Domagoj Madunić, *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia During the War Of Crete (1645 – 1669)*, neobjavljena doktorska disertacija, Budapest, 2012., str. 89-93.

⁴¹ G. Stanojević navodi da je Dalmacija uoči Drugoga morejskog rata imala 125.000 stanovnika, iz čega proizlazi kako je gustoća naseljenosti iznosila oko deset stanovnika po četvornome kilometru. Usporedi: Stanojević, *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*, Beograd – Zagreb 1987., str. 18. S obzirom na to da je izgledna pretpostavka kako je dio tih stanovnika živio u gradovima, kao i da je gustoća naseljenosti bila veća na obali i otocima, prepolovljeni prosjek nam se ne čini nemogućim.

⁴² O tomu kolike su zalihe mogli nositi vojnici vidi: Michael Mann, *The Sources of Social Power. Volume I: A history of power from the beginning to A.D. 1760*, Cambridge 1986., str. 138-143; Chase, *Firearms*, str. 16-18.

Ipak, unatoč tomu što bi, prema Perjésovom modelu bila moguća barem prehrana ljudi osmanske vojske, suvremeni (mletački, osmanski i dubrovački) izvori govore drugačije. Osmanski logistički sustav koristio je sve tri tada raspoložive metode za opskrbljivanje svoje vojske. Pored već ocrtanih nastojanja da što više hrane (za životinje i ljude) prikupe s napadnutoga područja, uočili smo kako dubrovački izvori spominju i opskrbu konvojima iz skladišta u Bosni, kao i trgovce, privatne poduzetnike koji su pratili vojsku i prodavali vojnicima hranu, a koje spominje i precizniji izvještaj o osmanskoj vojsci iz rujna.⁴³ Unatoč tomu logistički je sustav doživio kolaps. Prije svega treba primijetiti kako osnovna pretpostavka na temelju koje je i osmišljen čitav model u slučaju Dalmacije, pogotovo njezine unutrašnjosti, nije zadovoljena. Prema istraživanjima Š. Peričića, godine u kojima je pokrajinom vladala glad nisu bile rijetkost čak ni u drugoj polovici 18. stoljeća kada, prema istom autoru, njezino gospodarstvo doživljava uspon.⁴⁴ Čak ni u vrijeme rodnih godina urod žita nije mogao zadovoljiti godišnje potrebe (iz Perjésovog modela) njezinog stanovništva za tom namirnicom. Naime, prema Š. Peričiću urod žitarica na području "nove" i "najnovije stečevine" 1778. godine iznosio je 56.538 mletačkih stara, odnosno otprilike 3.716 tona.⁴⁵ Vratimo li se još jednom na potrebe osmanske vojske proizlazi kako bi taj, inače izvrstan, godišnji urod žita unutrašnjosti čitave Dalmacije mogao uzdržavati veću osmansku vojsku 62 dana. O tomu koliko su gospodarski uvjeti na sinjskome području bili daleko od samoodrživosti zorno svjedoči podatak kako su se nakon mira u Srijemskim Karlovcima brojne obitelji iz Sinjske krajine suočene sa životom na rubu egzistencije vraćale u svoja prvotna naselja u Osmanskome Carstvu.⁴⁶ Treba također primijetiti kako je važan dio gospodarstva (izgledno i najvažniji) unutrašnjosti Dalmacije bilo stočarstvo (čiji utjecaj na vojne logističke sustave u teoretskim modelima nije predviđen), a svoju su stoku lokalni žitelji pred nadolazeću osmansku ofenzivu mogli sakriti puno lakše nego li žito.⁴⁷ Da je tomu uistinu bilo tako, potvrđuju i izvještaji providura Ema u kojima navodi kako su se Morlaci zajedno sa svojom stokom pred osmanskom vojskom sklonili u brda.⁴⁸

No, kako je to prvi primijetio G. Perjés, od zaplijenjenog žita tek treba napraviti brašno, a od brašna ispeći kruh. Onodobni su mlinovi na dan mogli samljeti tek 500 kg žita. Stoga je za dnevnu potrebu za brašnom najmanje procijenjene osmanske vojske trebalo 60 mlinova, a za onu najveću 120 mlinova. Ne iznenađuje stoga što

⁴³ Za dubrovačke izvore vidi bilješku br. 25. Među pomoćnim osobljem koje je pratilo vojsku mletački izvještaj spominje: *mercanti per portar viveri in Campo*. (*Opsada sinjskog grada*, str. 72-75).

⁴⁴ Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, str. 60-61.

⁴⁵ Prema F. C. Laneu jedan mletački star je iznosio 83,3172 litre ili 2.3 imperial bushels, odnosno jedan star žita je težio 132 velike libre ili 138.6 funti ili, prema drugom izračunu, kojim smo se mi koristili 144,9 funti. Vidi: Federic Chapin Lane, *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, Baltimore – London 1992., str. 245-246.

⁴⁶ Soldo, *Sinjska krajina*, knj. 1, str. 115-122.

⁴⁷ Soldo tvrdi kako je u 17. i 18. stoljeću stočarstvo bila najvažnija gospodarska grana tamošnjega stanovništva. Opširnije vidi: Soldo, *Sinjska krajina*, knj. 2, str. 153-158.

⁴⁸ ASVe, PTM, b. 556, no. 71, 26. kolovoza; b. 558, no. 90, 28. studenog.

su mlinovi u okolici Sinja bili među prvim ciljevima mletačkih napada. Jedan takav napad je generalni providur povjerio harambaši Filipu Butinoviću i njegovoj družini od 30 ljudi, za što su 2. kolovoza nagrađeni s 15 cekina.⁴⁹ U vezu s ovim problemom valja dovesti i spomenutu vijest koju su zabilježili Dubrovčani kako se u utrobi osmanskih leševa pronalazi nemljeveno proso. Nadalje, za pečenje dnevne porcije kruha za manju vojsku trebalo bi 20 krušnih peći, odnosno 40 peći za veću vojsku, a za njihovu bi konstrukciju trebalo 10.000 ili 20.000 cigli ili otprilike jednaka količina kamena. Svakog bi dana trebalo 35 kubnih metara drva za manju, a 70 kubnih metara za veću vojsku.⁵⁰

Svemu ovome valja pridodati kako je jednolična i, u pravilu, nedovoljna vojnička ishrana organizme činila ranjivima na infekcije i zaraze epidemijskih razmjera.⁵¹ Iako su postojali pokušaji da države uz kruh, koji je jedva mogao zadovoljiti polovicu dnevnih kalorijskih potreba ljudi u kampanji, svojim vojnicima osiguraju i druge namirnice, zbog ionako preopterećenog logističkog sustava rezultati su bili slabašni. Kao što smo vidjeli, u svome je izvještaju o povlačenju osmanske vojske, providur Emo spomenuo kako je neprijateljsku vojsku mučila i bolest (*Malattie*), s čime se slagao iskaz mletačkog doušnika iz osmanskih redova, a i dubrovački izvori bilježe kako je osmansku vojsku mučila srdobolja. Jedan je osmanski zarobljenik kazao kako vojsku pod Sinjem muče bolesti, ali malo ljudi od nje umire.⁵² Na to da je bolest uvelike ograničavala sposobnosti osmanske vojske pod Sinjem upućuju i iskazi dvojice doušnika i dvojice zarobljenika. U jednom slučaju je donekle precizirana bolest – *male del flusso* (možda je riječ o zarazi probavnog sustava) – dok je jedan doušnik naveo kako se radi o epidemiji (*epidemia*).⁵³

Vjerodostojnost mletačkih procjena

Iako golemi logistički zahtjevi osmanske vojske iz mletačkih procjena ni izbliza nisu mogli biti ispunjeni na gospodarski nerazvijenom području unutrašnjosti Dalmacije, samo na osnovu njih nije moguće utvrditi kolika je ona (makar otprilike) bila. Jedino je izvjesno kako je vojska bila velika i kako su njezini golemi logistički zahtjevi doveli do sloma opskrbnoga sustava, što je u konačnici rezultiralo njezinim

⁴⁹ *2do (Secondo) detto (Agosto) All' Harambassa Filippo Butinovich d' Arvezzo spedito con trenta Persone per incendiar i molini d' Arvaz, e Silovizza, e sortitoli anche l'effeto Zechini quindici* (ASVe, PTM, b. 556, no. 72, 26. kolovoza).

⁵⁰ Perjés, *Army Provisioning*, str. 8.

⁵¹ O povijesti bolesti i epidemija i njihovom utjecaju na oblikovanje ljudskog društva vidi opširnije: William H. McNeill, *Plagues and Peoples*, New York 1976. Vidi i izvrsnu studiju koja pokazuje kako su duboko u 19. stoljeću zaraze i bolesti još uvijek uzrokovala više vojnih žrtava nego li neprijatelji (oko 70 %): John Landers, *The Destructiveness of Pre-Industrial Warfare: Political and Technological Determinants*, *Journal of Peace Research*, god. 42, br. 4 (Special Issue on the Demography of Conflict and Violence), Oslo 2005., str. 455-470. O povezanosti jednolične i nedovoljne ishrane i izbijanja zaraznih bolesti u europskim vojskama 18. stoljeća vidi u: Perjés, *Army Provisioning*, str. 11-14.

⁵² *Le Malatie sono numerose, ma puochi mourono* (ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6 od 13. kolovoza).

⁵³ Redom: ASVe, PTM, b. 556, no. 72, prilog od 22. kolovoza; no. 73, prilog 1 od 3. rujna (pogreškom je napisano kolovoza); prilog 2 od 4. rujna; prilog 3 od 4. rujna.

odustajanjem od opsade sinjske utvrde i povlačenjem iz Dalmacije. Kampanja nije iscrpila samo mogućnosti osmanskoga logističkog sustava, već je, kako smo vidjeli, nedostatak krmiva potpuno paralizirao i mletačko konjaništvo, a mjeseci koji su dolazili pokazali su kako je djelovanje zaraćenih vojski posve iscrpilo privredu čitave provincije.⁵⁴ Nameće se stoga pitanje može li nam temeljita raščlamba mletačkih izvještaja pomoći u makar približnom određivanju veličine osmanske vojske?

Ovdje ponajprije treba ukazati na činjenicu da veličina osmanske vojske koja je opsjela sinjsku utvrdu u domaćoj historiografiji uglavnom nije problematizirana, a ako i jest, to je učinjeno na prilično površan način. Naime, neki su povjesničari koji su se bavili ovom bitkom izrazili sumnju u pretjeranost mletačkih procjena, makar su pritom bez previše argumenata proizvoljno ponudili vlastitu, dok je dio povjesničara jednostavno prihvatio mletačke izvještaje.⁵⁵ Nenad Močanin jedini se među domaćim povjesničarima kritički sustavnije osvrnuo na brojke iz mletačkih izvještaja te

⁵⁴ Stoga je providur već početkom rujna zapazio kako cijene žita obaraju rekorde (ASVe, PTM, b. 556, no. 73, 4. rujna). Iduće je godine glad mučila čitavu Dalmaciju, o čemu svjedoče brojni živopisni opisi providura Ema. Vidi: Stanojević, Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata, str. 22-24.

⁵⁵ G. Stanojević i E. Pelidija prvi su kritizirali mletačke procjene, ali njihovi postupci zahtijevaju dodatno pojašnjenje. Prvi je zapisao kako su mletački podaci *krajnje pretjerani*, dodavši kako su oni procijenili osmanske snage na 60.000 boraca i još 40.000 raznih pomoćnih jedinica... (a) među vojskom je bilo 12.000 Tatara. Potom je ponovio: *smatramo da su navedene cifre o broju turske vojske uveličane te zaključio vlastitom proizvoljnom procjenom ako je turska vojska brojala i 50.000 ljudi, to je bilo mnogo*. G. Stanojević se pritom poziva na mletački izvještaj datiran 18. rujna 1715., koji je pogrešno interpretirao. Točna je interpretacija i prijevod (očito) istoga spisa što ga donose M. Rimac i J. Dukić. Usporedi: Stanojević, Dalmacija u vrijeme mletačko-turskog rata, str. 18; *Opsada sinjskog grada*, str. 72-75. E. Pelidija preuzeo je jednu mletačku procjenu o 60.000 ljudi, a potom od nje oduzeo dva podatka iz postojeće literature koji govore o tome kako je u osmansku vojsku bilo uključeno 5.000 Tatara i 7.500 vojnika iz drugih osmanskih provincija. Zaključak, očito autoru vrlo važan, glasio je: *To znači da je Bosanski ejalet, zajedno sa skadarskim sandžakom opremio oko 48.000 vojnika. Za tadašnje je prilike to predstavljalo skoro četvrtinu svih vojnih snaga kojima je Osmansko Carstvo raspolagalo u prooj godini ratovanja*. Zatim je, pozivajući se na G. Stanojevića, nastavio izlaganje: *Procjene Mlečana su bile da broj osmanske vojske na njihovim dalmatinskim granicama iznosi oko 100.000 ljudi, od kojih 60.000 ratnika i 40.000 pomoćnih trupa. Bez sumnje se radilo o prevuveličanom broju, kako bi kasniji značaj pobjede (!) i dubina poraza osmanske vojske u očima potomaka bila što veća*. Iz toga pogrešno proizlazi kako je samo broj od 100.000 ljudi mletačka procjena, a ne i prije navedeni podatak o vojsci od 60.000 ljudi (Pelidija, Pokušaj osvajanja Sinja, str. 168). Mletačke procjene o vojsci od 40.000 vojnika preuzimaju: Ivan Katalinić, *Storia della Dalmazia*, sv. 3, Zara 1835., str. 162. Grga Novak ponavlja taj broj dodajući uz njega tek opasku "navodno" (Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, sv. 2, Split 2004., str. 22). I. Pederin navodi, očito pogrešno kombinirajući navode G. Stanojevića i E. Pelidije (makar potonjega ne navodi), broj od 48.000 ljudi koje su okupili lokalni sandžak-begovi i beglerbeg, uz 5.000 Tatara i još 87.500 ljudi okupljenih u različitim krajevima Osmanskog carstva! Usporedi: Pederin, *La guerra fra Venezia e l'Impero Ottomano*, str. 207. U svome opsežnom djelu o Sinjskoj krajini J. A. Soldo uglavnom preuzima podatke i tumačenje E. Pelidije. (Soldo, *Sinjska krajina*, knj. 1, str. 186). Slični su i članci na ovu temu iz *Leksikona Sinjske alke*. Tako u tekstu o Mustafi-paši Čeliću stoji kako je *krajem srpnja 1715. u Cetinsku krajinu preko Prologa doveo vojsku od oko 40.000 ljudi* (Josip Vrandečić, Čelić, Mustafa-paša, *Leksikon Sinjske alke*, str. 108-109). Nadalje, u tekstu o "dnevniku opsade" stoji kako se je *prema prikupljenim špijunskim podacima, osmanlijska vojska sastojala od 60.000 boraca i 16.000 pomoćnih trupa*, dok je *prijašnja procjena najmanjeg broja boraca govorila o 45.000 vojnika* (Marko Rimac, *Dnevnik opsade sinjskog providura Zorzija Balbija, Leksikon Sinjske alke*, str. 121-123). Vrlo je izgledno kako je Rimac u predgovoru djela *Opsada sinjskog grada* napisavši kako o ovoj bitci *nedostaje objektivni zbir činjenica preko kojeg bismo mogli razlučiti pretjerivanja i umanjivanja koja su se pritom gomilala* mislio upravo na veličinu osmanske vojske (*Opsada sinjskog grada*, str. 10).

je, usporedivši ih s nekim relevantnim vojnim statističkim podacima onodobnog Bosanskog ejaleta, ponudio vlastitu, znatno nižu, procjenu veličine osmanske vojske.⁵⁶

Prilikom raščlambe vjerodostojnosti mletačkih iskaza valja nam ponajprije promotriti metode pomoću kojih su mletački službenici i zapovjednici prikupljali informacije o neprijateljskoj vojsci i na temelju kojih su procjenjivali njezinu veličinu.⁵⁷ Kao što se može pretpostaviti, izviđanje protivničke vojske, preslušavanje zarobljenih neprijateljskih vojnika i prikupljanje informacija od doušnika u neprijateljskim redovima bile su osnovne metode. Uvid u način djelovanja mletačkih izviđača pruža nam providurov izvještaj s konca kolovoza. Jedanaestorica izviđača koje su poslali u Bosnu kako bi se uvjerali u namjere i snagu osmanske vojske nakon povlačenja iz Dalmacije nakon tri dana i neuspješnog pokušaja da zarobe ponekog od neprijatelja providura su mogli izvijestiti samo o onome što su uspjeli vidjeti iz daljine (*non potendo noi rifferir altro se non quanto habbiamo pottuto vedere occultamente in distanza*). Uočivši brojne šatore, zaključili su kako je i vojska vrlo brojna (*Per quello si vede le Tende sono numerose, e per conseguenze anco l'esercito è in grosso numero*). Nadalje, ustvrdili su da, po onom što su mogli vidjeti (*ma per quello si vede*), vojska nije manja od one koja je napadala Sinj, ako nije i veća (*se non è superiore*). Najzad su spomenuli kako su čuli bubnjeve i glazbala te vidjeli brojna goveda za opskrbu logora.⁵⁸ Koliko su ove metode bile nepouzidane, zorno svjedoče rezultati osmanskih izviđača. Tako je providur u svom izvještaju o tijeku kampanje napisao kako se serasker više dana zaustavio na padinama Prologa da bi se uvjerio koliki je logor (mletačke vojske) podignut kod Klisa, koji je bio *bogatiji šatorima nego ljudima, a seraskeru je javljen još i veći broj od onog koliko ih je bilo*.⁵⁹ Vrijedi zapaziti kako je i mletački kroničar

⁵⁶ Nenad Moačanin, Turska (tursko-osmanlijska) vlast u Sinju i Cetinskoj krajini, *Leksikon Sinjske alke*, str. 273-274.

⁵⁷ Treba upozoriti kako izvještaji mletačkih službenika nisu jedini podaci o brojnosti osmanske vojske. U jeku kampanje papinski je nuncij u Rim prvo uputio obavijest prema kojoj osmanska vojska ima 20.000 ljudi, a u obavijesti nakon bitke navodi kako su najvjerojatniji izvještaji o brojnosti osmanske vojske oni koji ju procjenjuju na 50.000 ljudi (DAZD, Zbirka rukopisa, rukopis signature 76, dalje: rkp. 76: Ispisi fra Dane Zeca iz Tajnog vatikanskog arhiva, kut. 3, 414 i 418). Nadalje, makarski franjevci su zabilježili kako je u vojsci bilo 100.000 ljudi (od kojih je pod sinjskom utvrdom poginulo 20.000!), a isti podatak o brojnosti osmanske vojske nekoliko desetljeća nakon bitke navode Andrija Kačić Miošić i franjevački kroničar Gašpar Vinjalić. Usporedi *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, ur. J. A. Soldo, Split 1993., str. 84; Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, Zagreb 2006., str. 658; Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled*, str. 219. Mletački kroničar posljednjega mletačko-osmanskog rata u djelu tiskanom osam godina nakon ovih događaja spominje kako je osmanska vojska imala 40.000 ljudi (Girolamo Ferrari, *Delle notizie storiche della lega tra l'Imperatore Carlo VI. e la Repubblica di Venezia Contra il Gran Sultano Acmet III. e de' loro Fatti d' armi dall'anno 1714. sino alla Pace di Passarowitz di Girolamo Ferrari dottore delle leggi. Libri quattro*, Venezia 1723., str. 73). Očite se razlike u broju osmanske vojske u ovim izvorima prilično uvjerljivo mogu objasniti činjenicom kako su ti tekstovi bili namijenjeni različitoj publici.

⁵⁸ ASVe, PTM, b. 556, no. 72, 27. kolovoza.

⁵⁹ *Ed in fine ralentò i passi del Seraschier che si fermò molti giorni alle radici del Proloch dalla sua parte, non per altro, che di accetarsi qual fosse il Campo formato a Clissa, che ricco con industria più di Tende, che d'Uomini, gli fù risposto anco maggiore di quello che compariva* (ASVe, PTM, b. 558., no. 90, 28. studenog).

ovoga rata zabilježio da se seraskeru mletačka vojska zbog šatora učinila brojnijom nego li je bila.⁶⁰

O prikupljanju informacija od zarobljenih neprijateljskih vojnika svjedoči nam providurov izvještaj iz kolovoza. Spominjani je zarobljenik iz osmanskog logora pod Sinjem mletačkim ispitivačima kazao kako zapovjednici govore da vojska uz pomoćno osoblje ima 100.000 ljudi, ali da je on izbrojao oko 50.000 isključivo vojnika.⁶¹ Možda bi činjenica da je pitanje o brojnosti osmanske vojske bilo tek jedanaesto (od ukupno 24) koje su mu postavili, a pritom treba znati da je baš u vrijeme kada je zarobljenik preslušavan providur donio odluku o pokušaju proboja osmanskog obruča oko sinjske utvrde, mogla ukazivati na to kako su mletački zapovjednici ovakve iskaze držali nepouzdanima. Naravno, u razmatranje valja uzeti i mogućnost kako providur i ostali službenici u svoje izvještaje nisu unosili točno ono što su im izviđači ili neprijateljski zarobljenici govorili.

O tomu s koliko opreza treba uzimati iskaze o neprijateljskim snagama koji se pojavljuju u službenim spisima zorno svjedoči podatak kako su u veljači 1715. osmanski uglednici iz Bosne tražeci pomoć i pojačanja Porti uputili dopis u kojem su navele kako mletački providur u Dalmaciji planira napad na neko osmansko utvrđenje i da pritom raspolaže sa 30.000 vojnika.⁶² Prava je istina da je Emo na području čitave Dalmacije i Boke, uključujući posade svih utvrda i posade jadranske pomorske flote, mogao računati na najviše 2.000 do 3.000 profesionalnih vojnika i otprilike jednak broj vojnika teritorijalne milicije! Ni papinski nuncij koji je u Rim slao izvještaje s istočnojadranskog ratišta nije uvijek zdravo za gotovo prihvaćao sve mletačke izvještaje o veličini osmanske vojske. Tako je u srpnju 1652. u svome izvještaju naveo kako Osmanlije kod Knina gomilaju snage te kako jedni govore da vojnika ima 30.000 s topovima, drugi 20.000, treći 12.000, a četvrti 6.000 i to bez topova. Nuncij je dodao da pravi broj ne prelazi 8.000, uključujući 2.000 janjičara.⁶³ Barem jedan iskaz providura Ema možemo usporediti s osmanskim izvorima. Prema providurovom izvještaju, serasker je od svoje vojske koja se nalazila pod Sinjem odvojio odred od 20.000 ljudi i poslao ih da osvoje Drniš i Vrliku.⁶⁴ Osmanski izvori, međutim, navode da se kontingent poslan da osvoji Vrliku sastojao od 2.000 vojnika – deset puta manje od broja što ga je naveo providur!⁶⁵

Netom spomenuti providurov izvještaj napisan gotovo četiri mjeseca nakon događaja o kojima govori valja još malo raščlaniti i brojke koje u njemu iznosi usporediti s brojkama drugih izvještaja koji su pisani u vrijeme dok je kampanja trajala. U tom izvještaju navodi kako je osmanska vojska imala 80.000 ljudi, dok je u

⁶⁰ Ferrari, *Delle notizie storiche*, str. 73.

⁶¹ *Comprendendo la servitù, et ogni altra persona del Campo dicono li Comandanti, che vi sono cento milla persone, ma io non contando, che la sola militia, faccio conto per l'osservationi fatteche siano cinquanta milla in circa* (ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6 od 13. kolovoza).

⁶² Pelidija, *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699-1718*, Sarajevo 1989., str. 162.

⁶³ DAZD, rkp. 76, kut. 4, fol. 167-169.

⁶⁴ ASVe, PTM, b. 558., no. 90, 28. studenog.

⁶⁵ Uz posebnu napomenu kako autor navodi osmanski izvor (Pelidija, *Bosanski ejalet*, str. 170).

izvještajima s konca srpnja pisao o vojsci od 40.000 ljudi. Potom navodi kako je serasker iz logora u Sinjskom polju u različitim pravcima slao odrede od 6.000 do 7.000 konjanika da pustoše okolne krajeve, a u izvještajima iz srpnja ti isti odredi su bili veliki 3.000 do 4.000 konjanika. Najzad je zapisao kako je sinjsku utvrdu osmansko topništvo bombardiralo s četiri opsadna topa i dva velika minobacača, dok je u izvještaju iz kolovoza napisao kako utvrdu napadaju dva velika topa i jedan veliki minobacač.⁶⁶ Iz ovoga proizlazi kako je providur brojke iz svog izvještaja napisanog koncem studenog udvostručio u odnosu na one iz prethodnih.

Uz sve ovo, valja na umu imati i još jednu vrlo značajnu pojavu – nesavršenost tadašnjih administrativnih sustava, osobito kada se radi o bročanim i statističkim podacima kojima su baratali.⁶⁷ Mletačka vojna administracija u Dalmaciji i Boki (po čemu se nije razlikovala od ostalih europskih administracija) nije u danom trenutku mogla znati koliko točno vojnika ima u sastavu njezine vojske. Štoviše, taj su nedostatak savršeno iskorištavali vlasnici i zapovjednici profesionalnih postrojbi koji su prisvajali plaće nepostojećih vojnika.⁶⁸ Primjerice, Emov se nasljednik generalni providur Alvise Mocenigo, želeći obaviti smotru elitnih *švicarskih* i *njemačkih* postrojbi u Dalmaciji i tako ustanoviti stvarni broj njihovih časnika i vojnika, suočio s protivljenjem njihovih zapovjednika koji su svoj postupak argumentirali činjenicom kako časnici i vojnici mjesecima nisu primili plaću, odnosno smotru su uvjetovali podmirenjem državnih dugovanja prema njima.⁶⁹ Kada je providur napokon obavio smotru tri pješačke satnije, od nominalno 300 vojnika, ustanovio je kako nedostaje 54 vojnika, od kojih je 39 umrlo, a 15 dezertiralo.⁷⁰ Bilo je i puno većih odstupanja. Primjerice, providur je 1708. godine raspustio jednu satniju talijanskoga pješaštva koja je umjesto 100 vojnika imala njih samo 14, a 1717. godine providur Mocenigo je zapisao kako u pukovnijama talijanskoga pješaštva nedostaju dvije trećine vojnika, te kako bi ih stoga trebalo raspustiti. Naravno, postrojbe su znatno duže razdoblje prije nego li je providur uočio nepravilnosti imale manji broj vojnika od propisanog ili, preciznije, od onoga koji su vlasti bile spremne tolerirati.⁷¹

⁶⁶ Usporedi: ASVe, PTM, b. 558., no. 90, 28. studenog; no. 63, 24. srpnja; no. 64, 28. srpnja; no. 66, 6. kolovoza.

⁶⁷ Ponajbolje je "sljepoću" državnih, osobito predmodernih, administracija kao i promašaje državnih planova koji su se temeljili na administrativnim procjenama u svojoj studiji izvrsno opisao James C. Scott, *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed*, New Haven – London 1998.

⁶⁸ O tomu na razini čitave Europe vidi: David Parrott, *The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge 2012., str. 206-211, 295-297. O takvim praksama u mletačkoj vojsci vidi: Nikola Markulin, *Vojno poduzetništvo u mletačkoj Dalmaciji i Boki za vrijeme Morejskog rata (1684.-1699.)*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 56, Zagreb – Zadar 2014., str. 91-142; Isti, *Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki od Morejskog rata (1684.-1699.) do Požarevačkog mira 1718*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru 2015., str. 44-169.

⁶⁹ DAZD, GPDA, fond 1, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717.-1720.), kut. 1, fol. 413-416.

⁷⁰ Isto, fol. 41.

⁷¹ Isto, fol. 291; DAZD, GPDA, fond 1, *Dispacci*, Giustin Da Riva (1705.-1708.), jedina kutija, sv. 2, fol. 75v.

Najzad, valja ispitati mogu li nam stvarni postupci sukobljenih vojski za vrijeme Sinjske bitke pomoći u određivanju makar približne veličine osmanskih snaga. Potrebno je prvo zapaziti kako u svojim izvještajima u kojima govori o brojnosti neprijateljske vojske, providur Emo nigdje eksplicitno ne navodi koliko je vojnika činilo glavninu osmanskih snaga ulogorenih u Sinjskome polju, odnosno nije jasno odnose li se njegovi iskazi na svu vojsku koja je u vrijeme kampanje napadala mletačke položaje po čitavoj Dalmaciji ili samo na vojsku pod Sinjem.⁷² Iz mletačkih izvještaja znamo da su relativno velike osmanske snage istovremeno bile angažirane i u drugim borbama. Tako je providur 12. kolovoza zabilježio da se ogorčene borbe vode i u dolini Neretve, da je 10. kolovoza hercegovački paša s vojskom od 6.000 ljudi neuspješno napao Vrgorac te da je čitavo vrijeme *bey* Kulinović prema Kninu držao raspoređene snage od 10.000 ljudi,⁷³ a jedan je zarobljenik kazao kako se govori da Osmanlije kod Bihaća prema habsburškoj granici drže 10.000 ljudi.⁷⁴ Mlečani su na napadnutome području raspolagali s oko 2.500 do 3.500 profesionalnih vojnika, uz otprilike isti broj vojnika teritorijalne milicije – ukupno s oko 5.000 do 7.000 vojnika, od čega je oko 1.500 vojnika najboljih pješačkih i konjaničkih postrojbi bilo u posadama utvrda u unutrašnjosti.⁷⁵ Iz toga proizlazi kako su Osmanlije, ovisno koju procjenu njihove vojske prihvatimo, raspolagale s brojčanom nadmoći od 6:1 do 16:1. Nadalje, možemo se pitati, čak i ako pođemo od najniže mletačke procjene osmanske vojske, one od 40.000 ljudi, za-

⁷² Dio se navoda uistinu može protumačiti na način da je providur mislio na svu vojsku koja je napadala mletačku Dalmaciju: *neprijatelj s vojskom brojnijom od 40.000 može posvuda napadati bez opasnosti ili velikom teretu vojske s više od 50.000 ratnika ... ostaje (prepuštena, op. a.) zemlja od planina do obala.*

⁷³ *L'assedio di Sign non può negarsi per hora il maggior pericolo della Provinzia. Non è però il solo, mentre da più lati Ella si vede minacciata, ed attaccata ancora ...* (ASVe, PTM, b. 556, no. 68, 12. kolovoza).

⁷⁴ *... ho sentito ben si a dire, che sotto Biach frontiera Imperiale vi siano dieci mille Turchi per tema degl'Imperiali...* (ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6. od 13. kolovoza).

⁷⁵ Prilično je teško rekonstruirati postrojbe i broj vojnika kojima je u srpnju i kolovozu (iz naše smo procjene izuzeli postrojbe razmještene u dolini Neretve, Boki kotorskoj i u posadama dalmatinskih gradova) raspolagao providur Emo. U jednom spisu iz 1716. godine providur spominje kako su u operacijama za vrijeme protekle kampanje sudjelovale tri pukovnije *Croati a cavallo* i dvije pukovnije konjanika dragona te kako su mnogi njihovi vojnici zbog lošega stanja konja služili kao pješaci za pojačanje posada Knina, Drniša, Vrlike, kao i u vojnom logoru kod Klisa (DAZD, GPDA, fond 1, kut. 81, fol. 301-302). U svojim izvještajima s ratišta iz toga razdoblja često spominje samo dvije pukovnije *Croati a cavallo* kojih su zapovjednici bili Nikola Divnić i Lujo Detriko. Kao zapovjednik većega konjaničkog odreda u to se vrijeme spominje dopukovnik Juraj Radoš. On je 1717. godine, uslijed smrti njezinog dotadašnjeg pukovnika Antuna Miošića Balića, postavljen za novoga pukovnika pukovnije *Croati a cavallo*, pa se može pretpostaviti kako je Balićeva pukovnija bila treća pukovnija *Croati a cavallo* (DAZD, GPDA, fond 1, kut. 87, fol. 23v-24). Nadalje, jedna je konjanička pukovnija dragona zasigurno bila ona pukovnika Masse (DAZD, GPDA, fond 1, kut. 80, fol. 326-327). Valja imati na umu kako je stvarni broj vojnika ovih postrojbi, umjesto nominalnih 500, najčešće bio oko 300 do 350. Vidi: Markulin, *Mletačka vojna organizacija u Dalmaciji i Boki*, str. 16-36 te 154-165. U posadi opsjednutog Sinja bilo je 700 do 750 profesionalnih vojnika (sedam satnija talijanskog pješaštva), a prema providurovom izvještaju potkraj kolovoza 1715. u Kninu njih 600 (ASVe, PTM, b. 556, no. 72, 27. kolovoza). Razmještaj pješačkih postrojbi *Oltramarina* još je teže rekonstruirati. Sigurno je da je u mletačkom logoru kod Klisa bilo nekoliko satnija pukovnije Corponese. U sinjskoj utvrdi bili su dijelovi nekoliko satnija, a u to vrijeme providur je zapovjedio pukovniku Margnaniju da se sa svojim *Oltramarinima* i galijicama uputi za Korčulu. Najzad, providur je nakon bitke napisao kako se zbog hitnosti morao služiti novcima pukovnije Šimuna Ivkovića koja se tek novačila (DAZD, GPDA, fond 1, kut. 80, 318-319; kut. 81, fol. 260-260v).

što serasker nije, prepolovivši svoje snage, u isto vrijeme napao Sinj i Knin (za kojeg su osmanski zarobljenici tvrdili da će u slučaju osvajanja Sinja biti sljedeći cilj)? Još uvijek bi prema posadama tih utvrda mogao angažirati više od deset puta nadmoćnije snage, a u isto vrijeme svaku od dvije opsadne vojske štiti s po 10.000 vojnika kojima se mogao suprotstaviti mletačkoj vojsci koja bi došla u proboj i pritom ostvariti nadmoć od najmanje 2:1 (mletački odred s kojim je providur planirao izvesti proboj prema Sinju i pojačati tamošnju posadu sastojao se 250 profesionalnih vojnika i 3.000 teritorijalaca). Što je najznačajnije, na taj bi način serasker uvelike olakšao opskrbu svoje vojske kojoj bi sada na raspolaganju stajali resursi dva podjednako velika područja.

Najzad, potrebno je analizirati strategijsko razmatranje providura Ema u izvještaju iz srpnja izraženo mislima: *Na umijeću upotrebe malo konjanika počiva sva obrana ove Provincije, budući da posve nedostaje profesionalnog pješastva od kojih bi se zajedno s teritorijalcima mogao ustrojiti jedan pokretni korpus koji bi uz pogodnost nekog položaja mogao učiniti više. Nije, stoga, moguće suprotstaviti se neprijatelju na otvorenome.*⁷⁶ Koliki je broj profesionalnog pješastva Emo smatrao dostatnim da se suprotstavi osmanskoj vojsci za koju je u istom izvještaju naveo kako ima 40.000 ljudi? Teško je zamisliti kako Emo nije znao da je najvećim brojem profesionalnih vojnika koji su Mlečani (ikada) angažirali na istočnojadranskom bojištu zapovijedao providur Girolamo Cornaro u vrijeme Morejskoga rata i da njihov broj nije prelazio 12.000. Štoviše, jednako je teško zamisliti da Emo nije znao da je tomu bilo tako uslijed posve specifičnih okolnosti. Naime, veliki je dio tih snaga bio namijenjen levantskome (grčkome) bojištu koje je za Mlečane uvijek imalo prioritet, ali je zbog epidemije koja je poharala mletačke logore u Grčkoj privremeno zadržan u Dalmaciji.⁷⁷ Alvise Mocenigo, Emov nasljednik na funkciji generalnog providura 1717. godine je zapovijedao s 11.144 profesionalnih vojnika (uključujući postrojbe pandura, posade svih utvrda i posade galijica jadranske flotile), ali je i tomu bilo tako zato što je do 1717. godine za Mlečane levantsko bojište praktično prestalo postojati.⁷⁸ Stoga nije teško zaključiti kako se Emo ni u najoptimističnijim razmišljanjima nije mogao nadati tolikim pojačanjima, a čak bi i s njima, zajedno sa svim postrojbama teritorijalne milicije, u otvorenoj bitci, ukoliko je njegova procjena osmanskih snaga bila istinita, raspolagao više nego li dvostruko manjim snagama. Čak i uz određenu tehnološku i taktičku superiornost nad osmanskim snagama koju su najbolje mletačke profesionalne postrojbe posjedovale, izgledi na uspjeh bili bi minimalni.⁷⁹

⁷⁶ *Sull' industria di maneggiar questi pochi Cavalli consiste tutta la difesa di queste Provincie, giacchè mancando totalmente l'Infanteria pagata per formar con i Territoriali ancora un Corpo Volante, capace di far altro occorrendo al favore di qualche sito avvantaggioso, non è possibile farsi incontro a Nemichi, ne aspetarli di piè fermo* (ASVe, PTM, b. 558., no. 62, 19. srpnja).

⁷⁷ O veličini mletačkih vojski u vrijeme Morejskog rata vidi: Markulin, *Mletačka vojna organizacija*, str. 19-33.
⁷⁸ DAZD, GPDA, fond 1, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717.-1720.), kut. 1, fol. 42-44.

⁷⁹ O oružju i taktici mletačke vojske koji su na taktičkoj razini bili superiorni osmanskim vidi: Markulin, *Vojne inovacije u Mletačkoj Dalmaciji 17. i 18. stoljeća*, u: *Dalmacija u vremenu i prostoru. Što Dalmacija jest, a što nije?*, uredile Lena Mirošević i Vera Graovac, Zadar 2014., str. 69-87; te za ponešto nadopunjenu argumentaciju: Markulin, *Mletačka vojna organizacija*, str. 227-243. Dakako, ta im superiornost ni izbliza ne bi mogla jamčiti uspjeh u pretpostavljenom omjeru snaga iznesenom u Emovom izvještaju.

Na temelju ove opširne rasprave, uz napomenu kako će jedino temeljita raščlamba osmanskih izvora ponuditi konkretniji odgovor, prema našem sudu, osmanska vojska koja se u srpnju i kolovozu 1715. godine utaborila u Sinjskome polju i opsjela sinjsku utvrdu imala je najviše oko 20.000 ljudi, od čega oko 16.000 vojnika, od kojih su 4.000 bili konjanici, te još nekoliko tisuća, otprilike 4.000, ljudi raznih pomoćnih službi s nekoliko tisuća (oko 4.000) teglećih životinja. Treba također kazati kako je velik dio vojnika dolazio izvan Bosne, Hercegovine i osmanske Albanije (osobito je broj bio tatarski kontingent) te kako je velik dio vojske činilo mobilizirano lokalno stanovništvo (milicija).⁸⁰ Nekoliko tisuća vojnika i ljudi pomoćnih službi serasker je ostavio u Bosni i među njima bi valjalo tražiti snage kojima je beg Kulinović prijetio Kninu, one koje su osiguravale granicu prema Habsburgovcima, a izgledno i barem dio onih koje su napadale Neretvu i Vrgorac. Naša se procjena ne razlikuje previše od najniže mletačke procjene (40.000) pod uvjetom da ju shvatimo kako je providur mislio na svu osmansku vojsku koja je mogla ugroziti mletačke položaje u Dalmaciji (a nigdje eksplicitno nije naveo drugačije) te kako je u taj broj uključio i vojnike i pomoćno osoblje (što u slučaju najniže procjene također nigdje eksplicitno nije učinio). Također, naša se procjena podudara s procjenom koju je, uglavnom usporedivši mletački izvještaj i vojni potencijal Bosanskog ejaleta, ponudio N. Moaćanin.⁸¹ Tako velikoj vojsci mletački zapovjednici nisu mogli suprotstaviti svoje slabašne snage, pa klasičan pokušaj razbijanja opsade izvana nije ni razmatran (kao što je to bio slučaj 1687. godine). No, Emo se, kao što je to učinio, mogao nadati da bi se s oko 7.000 do 8.000 profesionalnih vojnika i nekoliko tisuća teritorijalaca uz povoljniji položaj takvoj vojsci mogao s uspjehom suprotstaviti u otvorenoj bitci. Zahtjevi za opskrbom ove vojske bili su golemi i doveli su do sloma osmanskoga logističkog sustava, a obje su vojske svojim djelovanjem potpuno iscrpile gospodarske resurse Dalmacije.

Okruživanje utvrde

Generalni providur Angelo Emo morao je od izbijanja rata u prosincu 1714. organizirati obranu, kako je to zapisao, *granice u dužini od 150 milja, posvuda opkoljene neprijateljskom vojskom. Obrana Dalmacije, nastavio je, počiva na dvije utvrde – Kninu koji pokriva zadarski i šibenski contado i Sinju koji brani područja Trogira, Splita kao i Poljica*. Za prvu je kazao kako su, zahvaljujući doradama njezina utvrđivanja za mandata njegova prethodnika, sposobna za *najsnažniju obranu, dok drugoj utvrdi ljudsko umijeće nije ništa dodalo pogodnosti (prirodnog – op. a.) položaja*.⁸²

⁸⁰ Informacije, izgledno i omjeri, koje o sastavu osmanske vojske donosi spominjani mletački popis vjerojatno su točne. Uvećani su, držimo, jedino brojevi (*Opsada sinjskog grada*, str. 72-75).

⁸¹ Moaćanin, Turska (tursko-osmanlijska) vlast u Sinju, str. 274.

⁸² ... *la difesa ...vedesi questa raccomandata a due Piazze; Knin che cupre il Contado di Zara, e quello di Sebenico ... e Sign nella Campagna di Cettina propugnacolo a quelli di Traù, e di Splatao, oltre Poglizza ... Knin ... promette nei Superiori la più valida resistenza ... Sign ... l'arte niente aggiunge al favor della situazione ...* (ASVe, PTM, b. 558., no. 91, 28. studenog).

Imajući na umu važnost ovih dviju utvrda, golemu brojčanu nadmoć osmanske vojske, ali i privredni potencijal unutrašnjosti Dalmacije koji je ograničavao djelotvornost očito ponajviše na njega usmjerenog osmanskog logističkog sustava, providur Emo odlučio se na jedinu realnu strategiju obrane. Svoje je najbolje vojnike, postrojbe profesionalnog (talijanskog) pješništva rasporedio u najugroženije utvrde – u Sinj sedam satnija, u Vrliku i Drniš po jednu te nekoliko satnija u Knin. Uzdajući se u to da će one izdržati duže nego li neprijateljski logistički sustav bude u stanju opskrbljivati svoju vojsku, kao jedinu mobilnu snagu kojom će intervenirati na ugroženim dijelovima bojišta mogao je koristiti teritorijalce i konjaništvo.⁸³

Nažalost, bez osmanskih izvora, odnosno samo na temelju mletačkih izvještaja, nije moguće rekonstruirati plan osmanskoga zapovjedništva. Providura je najviše zbunjivalo to što su prema informacijama koje je on dobivao osmanski odredi, nakon što je njihova vojska podigla svoj logor u Sinjskome polju, nastavili paliti i uništavati nesklonjenu ljetinu. Obrat se, prema providurovom izvještaju, dogodio tek oko 28. srpnja kada su umjesto uništavanja osmanski odredi počeli prikupljati ljetinu.⁸⁴ No, zapažanja mletačkih časnika i službenika u utvrdi bila su ponešto drugačija. Kao što smo naveli, oni su i prije zapazili kako Osmanlije, makar po poljima koja su se mogla vidjeti iz utvrde, prikupljaju hranu za ljude i životinje. Ne možemo isključiti pretpostavku da su osmanski odredi koji su se na svojim pohodima udaljavali izvan vidokruga utvrde, a o kojima je preciznije informacije mogao imati generalni providur, ipak uništavali ljetinu. Serasker je 27. srpnja zauzeo Čačvinu i tek tada se osmansko opsadno topništvo zaobilaznim putem iz Livna preko Buškoga blata moglo uputiti prema glavni vojske utaborene u Sinjskome polju. Topovi koje je vuklo po 50 pari goveda, a koji nisu mogli svladati put preko planine Prolog, put su od sedamdesetak kilometara svladavali relativno sporo, pa zatvaranje obruča i topnički napad na utvrdi i nije mogao započeti puno prije 7. kolovoza. Također, bez osmanskih izvora ne možemo znati je li i, ako jest, koliku je slobodu u osmišljavanju i provođenju svojih ratnih planova imao serasker.⁸⁵ U tom su smislu izvještaji providura Ema i iskaz zarobljenika o planu osmanske kampanje proturječni. Prema providuru serasker je dobio zapovijed da opustoši pokrajinu, uništi njezinu privredu i tako natjera stanovništvo unutrašnjosti da ponovno prizna osmanski suverenitet nakon čega bi utvrde postale laki plijen. Međutim, častohlepni je serasker, tvrdi providur, promijenio plan i odlučio zauzeti sinjsku utvrdi.⁸⁶ Mletački je zarobljenik, pak, kazao kako je naredba kojom je promijenjen plan i napadnuta sinjska

⁸³ Važno je pripomenuti kako je praksa postavljanja najboljih postrojbi u najugroženije utvrde bila tada raširena posvuda u Europi i da će je, u svojem inzistiranju na odlučnoj bitki, preokrenuti tek Napoleon (Van Creveld, *Supplying War*, str. 42).

⁸⁴ ASVe, PTM, b. 558., no. 62, 19. srpnja; no. 63, 24. srpnja.

⁸⁵ S druge strane znamo kako su generalni providuri imali prilično veliku slobodu (u odnosu na Senat) u vođenju ratnih operacija u Dalmaciji i Boki. O tomu vidi: Mađunić, *Defensiones Dalmatiae*, str. 193-204; Markulin, *Mletačka vojna organizacija*, str. 54-59.

⁸⁶ ASVe, PTM, b. 558., no. 90, 28. studenog.

utvrda stigla od velikoga vezira između 28. srpnja i 1. kolovoza.⁸⁷ Informacije o tomu kako je s Porte poslan čovjek koji nadgleda opsadu i koji će u slučaju neuspjeha odrubiti seraskeru glavu (zbog čega je potonji bio toliko uporan pri nastojanju da zauzme utvrdu) ili o tomu kako je seraskeru na Porti pripriječeno smrću ako ne postavi posade u dalmatinska utvrđenja za koja je lažno kazao kako ih je osvojio, vrlo su izgledno plod mašte i (iskrivljenih) percepcija zapada Europe o društvenim odnosima na Orijentu.⁸⁸

Odluke koje je na vijesti o pokretu osmanske vojske u Bosni donio providur Emo proizašle su iz odabrane strategije. Sredinom srpnja svoj je stožer organizirao na polju ispod Klisa gdje je počeo prikupljati slobodne snage. Budući da je većina profesionalnih postrojbi bila razmještena po utvrdama u unutrašnjosti, morao se poslužiti *Oltramarinima* pukovnika Corponesea koji su inače bili služili kao posada jadranske flotile galijica.⁸⁹ Uskoro se providur odlučio poslužiti prikupljenim snagama. Pukovnik Corponese je s 200 svojih *Oltramarina*, konjaničkim satnijama Benja (*Croati a cavallo*) i Tranquillini (dragoni), te teritorijalcima Splita (500) trebao odmarširati u Sinjsko polje. Tamo je trebalo nadgledati prikupljanje krmiva koje je zaprežnim kolima valjalo skloniti u utvrdicu Pojatu. Konjanici su dotad svoje konje trebali hraniti krmivom koje je bilo najudaljenije od Sinja pa ga je stoga bilo najteže prevesti na sigurno. Providurovi spisi ne ostavljaju dvojbe o svrsi ovog poteza: (Krmivom – op. a.) *se tako ni u kojem slučaju neće moći okoristiti neprijatelj!* Ujedno, ova je demonstracija odlučnosti, smatrao je Emo, trebala stanovnicima unutrašnjosti povratiti poljuljani moral. U isto je vrijeme providur naložio dopukovniku Antunu Fenziju iz pukovnije Nikole Divnića da se s četiri konjaničke satnije *Croati a cavallo* također uputi u Sinjsko polje (izgledno, kako bi se još više ubrzala “potrošnja” tamošnjega krmiva).⁹⁰

U izvještajima od 19. i 24. srpnja providur je zabilježio kako su se Morlaci (lokalno stanovništvo), suprotno prijašnjem dogovoru prema kojem su se na znak sinjskoga providura Zorzija Balbija trebali okupiti podno sinjske utvrde, na prve vijesti o spuštanju neprijateljskih odreda s Prologa razbježali. To je ozlovoljilo generalnog providura, jer bi da su bili pružili makar i slab otpor, napisao je, produžili vrijeme za prijevoz žita iz okolnoga polja u utvrdu. Teritorijalci i *Oltramarini* poslani iz Klisa da nadgledaju prikupljanje ljetine su zakasnili, pa je providur zabilježio kako je krmivo ostalo neprikupljeno. Profesionalno konjaništvo povučeno je prema Kninu i stavljeno je pod zapovjedništvo generala Sparra. U oba izvještaja je izrazio povjerenje u

⁸⁷ ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6. od 13. kolovoza.

⁸⁸ Seraskerovog potencijalnog krvnika spominje zarobljenik (ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6. od 13. kolovoza). Seraskerov lažni iskaz i prijetnju Porte navodi mletački doušnik (ASVe, PTM, b. 556, no. 86, 7 studenog, prilog od 31. listopada). Iako nije uspio u osvajanju Sinja, serasker je nastavio služiti na visokim položajima (Vrandečić, Čelić, Mustafa-paša, str. 108-109).

⁸⁹ U Drugome morejskom ratu postojale su dvije pukovnije *Oltramarina* čiji su zapovjednici (i vlasnici) bili Petar, odnosno Šimun Corponese. Vidi: DAZD, GPDA, fond 1, *Dispacci*, Alvise Mocenigo (1717.-1720.), kut. 2, fol. 90-91, 115, 193-193v, 355, 929-930, 938-939. Nije moguće utvrditi o kojem je pukovniku ovdje riječ.

⁹⁰ DAZD, GPDA, fond 1, kut. 80, fol. 317-327.

posadu sinjske utvrde za koju je zapisao da je izvrsno opskrbljena i vrlo motivirana. Providurova pažnja još je uvijek bila usmjerena prema Neretvi, jer se silno plašio za sudbinu tamošnjih utvrđenja.⁹¹

Nakon što je osmanska vojska uredila svoj logor u Sinjskome polju počele su operacije kojima je osigurala svoj lijevi bok. Prvo je 25. srpnja jaki osmanski odred napao selo Otok branjen od strane lokalnih žitelja čiji je otpor nakon nekoliko sati borbe skršen. Potom su 27. srpnja Osmanlije bez borbe zauzele utvrdu Čačvinu nakon što ju je napustio odred Poljičana određen za njezinu posadu. Providur je zabilježio kako je Otok napalo 6.000 osmanskih vojnika, a kako je selo šticeo palisadom branilo stotinjak naoružanih mještana. Ne obazirući se na vlastite poginule, kojih je prema providurovom izvještaju iz srpnja bilo 1.000, a prema onom uvećanom iz studenog 1.500, osmanski su vojnici u opetovanim jurišima preko trupala vlastitih suboraca svladali prepreke i sasjekli preživjele branitelje, a žene i djecu odveli u roblje.

Ne želimo li doslovno shvatiti mletačke izvještaje o ovoj borbi (a u tom bi nam slučaju valjalo revidirati crne statistike sa Somme), događaje možemo protumačiti na ponešto drugačiji način. Valja primijetiti kako osmanski odred nije imao topništvo. Stoga su i osmanski zapovjednici, računajući na to da će palisadu i branitelje morati svladati klasičnim jurišom, za ovaj pothvat odredili relativno brojna odred. Iz istoga je razloga broj žrtava na osmanskoj strani bio relativno velik. Nemilosrdni postupak napadača može se protumačiti na način da mu je cilj bio upozorenje posadi iduće njihove mete. Pritom valja znati kako je Čačvina, za razliku od Otoka, bila pravo kameno utvrđenje. Osmanlije su polučile željeni rezultat i posada Čačvine se pod dojmom nedavnih događaja, zapisao je providur, zažalivši pritom što nije bio imao jednu satniju profesionalnog pješništva koja bi barem neko vrijeme odolijevala neprijatelju, već se morao osloniti na *one nepouzidane ljude*, povukla bez borbe.⁹² No, navedenu bi energičnu osmansku akciju valjalo dovesti u vezu ne samo s nastojanjima osmanskih zapovjednika da osiguraju lijevi bok svog rasporeda, već i s izglednom pretpostavkom kako im je tim putem trebalo pristići topništvo. Providur je u svome izvještaju iz studenog zapisao kako je pod Livnom serasker bio razdvojio svoju vojsku poslavši konjaništvo i pješništvo preko Prologa, a topništvo je ostavio pod Livnom te kako je napad na sinjsku utvrdu započeo 7. kolovoza, za što im je nešto prije iz Livna bilo pristiglo topništvo.⁹³ Još 24. srpnja u svom je izvještaju zabilježio kako je osmansko teško topništvo pod Livnom spremno za pokret.⁹⁴ Nadalje, sinjski providur Balbi je zabilježio kako je iz pravca Čačvine zbog toga što je taj put (*di Pridniclanze*) pogodniji došao veliki osmanski odred s topništvom.⁹⁵ Istim se

⁹¹ ASVe, PTM, b. 558., no. 62, 19. srpnja; no. 63, 24. srpnja.

⁹² ASVe, PTM, b. 558., no. 64, 28. srpnja; no. 65, 31. srpnja; no. 91, 28. studenog; *Opsada sinjskog grada*, str. 20-23.

⁹³ ... *finalmente nel giorno dei 7 Agosto s'attaccavano le Fiamme alla Piazza di Sign, che doppo il Blocco imperfetto di più giorni su vidde strettamente, e con le forme investita, per il che erano poco prima arivvati da Livno al Campo quattro pezzi di grosso Cannone con due Mortari ...* (ASVe, PTM, b. 558., no. 91, 28. studenog).

⁹⁴ ASVe, PTM, b. 558., no. 63, 24. srpnja.

⁹⁵ *Opsada sinjskog grada*, str. 26-29.

putem osmansko topništvo i povuklo. U svom izvještaju od 26. kolovoza providur Emo je zabilježio kako su se preko Prologa u Bosnu povukli veliki odredi vojske s lakom prtljagom, bolesnima i ranjenicima, a kako se ravnom cestom *di Proclianzi* povuklo topništvo sa svojim parkom.⁹⁶ Uzevši u obzir kako topništvo nije moglo proći putem preko Prologa – svaki je opsadni top, prema iskazu jednog zarobljenika, trebalo vući 50 pari goveda – već zaobilaznim putem od Livna preko Buškog blata prema Čačvini i Sinjskom polju, osmanski je postupak bio posve logičan.⁹⁷

U vrijeme dok su trajale ove borbe, u sinjsku je utvrdu poslan konvoj s vinom za koje je providur zabilježio kako se *u ovim danima najradije konzumira*. Pratnju toga konvoja od tridesetak *Oltramarina* i dvadesetak talijanskih pješaka sinjski je providur zadržao u utvrdi. Providurove naredbe, a u isto je vrijeme naredbe sličnog sadržaja izdao i sinjski providur Balbi, da se preostalo žito i krmivo zapali, na njegovo žaljenje, lokalno stanovništvo odbilo je izvršiti. U to je vrijeme u stožer mletačke vojske podno Klisa pozvan general Sparr, dok je zapovjedništvo nad konjaništvom na kninskom području povjereno bojniku vojske (*sargnete maggiore di battaglia*) Antunu Medinu i kninskome providuru Michieliju. Satniju talijanskoga pješaštva koja je pristigla iz Italije providur je poslao prema Neretvi, jer je smatrao kako je stanje na tom dijelu bojišta kritičnije.⁹⁸

Koncem srpnja i prvih dana kolovoza osmanska je vojska napadima na Drniš i Vrliku pokušala zaštititi svoj desni bok. Posada drniškoga kaštela sastavljena od talijanskoga pješaštva odbila je osmanski napad, ali su pod Vrliku Osmanlije dovukli dva poljska topa i jedan (manji) minobacač čije udare slabašna utvrđenja nisu mogla izdržati. Nakon što je topničkom vatrom oslabljena posada (talijansko pješaštvo i okolni žitelji koji su sklonili u utvrdi), zapovjednik je odlučio predati utvrdi. Prema mletačkim izvještajima Osmanlije su izigrali uvjete predaje te su, izuzev petnaestak vojnika, pobili ljude u utvrđenju. Providur je napisao kako utvrđenja nisu bila u stanju izdržati ni paljbu poljskog topništva, ali i kako su se Morlaci koji su trebali držati položaje na jednom uzvišenju idealnom za pozicioniranje topništva nasuprot utvrdi, protivno planu, razbježali. Nakon ovih događaja nastupila je pomutnja u mletačkim redovima jer su se konjanici koji su poslani da pojačaju obranu prilaza Drnišu, zajedno s posadom tamošnje utvrde, povukli, pa je providur tamo poslao šibenske cernide (200 vojnika) predvođene pukovnikom profesionalnog konjaništva Antunom Miošićem Balićem, sada u svojstvu kapetana šibenskog *contada*, koji je providuru 6. kolovoza javio da je uspješno izvršio zadatak. General Sparr poslan je prema Kninu da konsolidira konjaništvo, a providur mu je, znajući za loše stanje konja i probleme s njihovom prehranom, dozvolio da prema vlastitoj procjeni konjanicima (dakako, bez svojih konja) pojačava posade ugroženih utvrda. Providur je zapisao kako je od lokalnoga

⁹⁶ ... vedendosi intanto defilate per il Monte Proloch che aveva alla schena grossi distaccamaneti con il Bagaglio leggiero, con gl' infermi e feriti, e per la Strada piana di Proclianzi l'Artiglieria con il suo treno ... (ASVe, PTM, b. 556., no. 71, 26. kolovoza).

⁹⁷ ASVe, PTM, b. 556., no. 69, prilog 6 od 13. kolovoza.

⁹⁸ ASVe, PTM, b. 558., no. 64, 28. srpnja; no. 65, 31. srpnja.

stanovništva iz unutrašnjosti nemoguće organizirati ikakvu djelotvornu snagu. Ljudi su se razbježali po brdima, a njihovih ih vođe ne mogu sakupiti obećanjima o plaći u novcu i dvopeku, ni vlastitim autoritetom. Dodao je kako ih se dio čak sklonio u krajeve pod habsburškim suverenitetom. Posljednji konvoj upućen za sinjsku utvrdu prevezio je (finiji) barut što ga je bio zatražio tamošnji zapovjednik. U utvrdu je pristigao rano ujutro 1. kolovoza. Novi je barut preporučio za muškete, a konvoj je prevezio i granate, olovo, te papir za streljivo. Odred od oko 100 *Oltramarina* s jedne galijice koje je providur naknadno poslao kako bi pojačao izvanjsko utvrđenje Pojatu – jer su se stanovnici sinjske varoši koji su to bili trebali učiniti razbježali – nije se uspio probiti do utvrde. Osmanlije su do 7. kolovoza zatvorili sve prilaze Sinju.⁹⁹

Opsada

Najveća snaga sinjske utvrde, prema procjeni generalnoga providura, proizlazila je iz njezina teško pristupačnog položaja. Utvrđenja su bila zastarjela i nisu prilagođavana potrebama modernog opsadnog ratovanja, odnosno njezini zidovi nisu s bokova bili štice (*non fiancheggiati*) bastionima, kao što se to radilo kod modernih utvrda.¹⁰⁰ Najranjiviji i najpristupačniji dio utvrde bila je visoravan neograđena (kamenim) bedemima na njezinoj zapadnoj strani (Korlat), gdje je bio i glavni ulaz. Vrlo je izgledno kako je ukopavanje mletačkoga pješastva i premještanje topničke bitnice na tu, tada posve nezaštićenu visoravan, bilo glavni uzrok relativno brzog osvajanja sinjske utvrde 1687. godine, kao i da je neuspjeh Osmanlija da njome ovladaju iduće godine jedan od glavnih uzroka njihova poraza.¹⁰¹ Mlečani su Korlat ogradili palisadom, a njegovu obranu povjerali elitnoj satniji talijanskih grenadira i manjem odredu *Oltramarina* iz pukovnije Corponese (vjerojatno je riječ o vojnicima koje je sinjski providur Balbi nakon što su dopratili konvoj s vinom zadržao u utvrdi).¹⁰²

Posadu utvrde činilo je oko 720 profesionalnih vojnika (od čega oko 620 vojnika i časnika talijanskoga pješastva, oko 60 *Oltramarina* i 40 konjanika koji su se morali skloniti u utvrdu), oko 110 naoružanih lokalnih stanovnika, 30 topnika i poslužitelja topništva, te 11 liječnika i različitih obrtnika.¹⁰³ Veliki broj časnika talijanskog pješastva bili su veterani Morejskoga rata u kojemu su se neki od njih borili i u Dalmaciji i na Levantu te sudjelovali u svim većim bitkama. Primjerice, kavaljer Giovanni Chevallier, poručnik Vesianove satnije grenadira, u mletačkoj je vojsci služio 30 godine. U Morejskom je ratu bio zapovjednik jedne satnije grenadira, a potom poručnik kirasira. Na-

⁹⁹ ASVe, PTM, b. 558., no. 66, 6. kolovoza.

¹⁰⁰ O utvrdama 17. i 18. stoljeća vidi: Duffy, *The Fortress in the Age of Vauban*; Oswald, *Vauban under Siege*.

¹⁰¹ Za mletački napad i novi položaj topničke bitnice vidi sl. 11. na nenumeriranoj stranici nakon studije: Ante Milošević, Izgled i značaj sinjske tvrđave u prošlosti s posebnim osvrtom na tursko i mletačko razdoblje, *Zbornik Cetinske krajine*, sv. 4, Sinj 1989., str. 219-229. O neuspjehu Osmanskog napada: DAZD, rkp. 76, kut. 6, fol. 379-397.

¹⁰² ASVe, PTM, b. 556., no. 70, prilog – pismo providura Sinja od 15. kolovoza.

¹⁰³ ASVe, PTM, b. 556., no. 72, 27. kolovoza. Izvještaj sadrži točan popis vojnika, časnika i ostalih članova posade koje je providur nagradio. Međutim, treba primijetiti kako su nagrađeni samo vojnici i niži časnici (kapetani, poručnici i zastavnici) te kako na popisu nema 38 poginulih vojnika.

dintendant sinjske utvrde, pukovnik Pietro Saint Hilaire, već je u Morejskome ratu na Levantu obnašao visoke vojne dužnosti (bio je zapovjednik vojnoga logora te se istakao u borbama za Argos). Karijera bojnika Antonija Zoija također je bila obilježena zaslugama. Bio je sudionik najvećih bitaka na Levantu (Istmij, Korint, Negropont, Atena). Bojnik Leonardo Brand također je bio veteran levantskoga bojišta s vojnom karijerom dužom od 20 godina.¹⁰⁴ Ne znamo koliko je točno topova imala utvrda, ali se može pretpostaviti kako ih je bilo 10 do 20 i da se radilo o onodobnom lakom topništvu (za jedan znamo kako je bio falkonet *da sei*, odnosno laki top).

Prije nego li su 7. kolovoza potpuno stegnuli svoj obruč oko Sinja, Osmanlije su poslali poziv na predaju. Pisma su bila napisana na "turskom", talijanskom i "ilirskom" jeziku i svako je imalo svog primatelja, što upućuje na to da su osmanski zapovjednici prilično dobro poznavali neprijatelja. Providur Balbi je predaju odbio.¹⁰⁵

Sudeći po dnevnicima opsade providura Balbija i anonimnog autora, kao i po izvještajima generalnog providura, od 7. do 14. kolovoza trajali su topnički okršaji u kojima su mletački topnici barem jednom uspjeli osmanske topnike natjerati na premještanje položaja svoje bitnice. Topništvo je do 8. kolovoza utvrdu gađalo s položaja u blizini kuće serdara Tomaševića. Prema tvrdnjama providura Balbija, utvrdu su tukli topovi koji ispaljuju kugle od 30 libri (opsadno topništvo), 12 i 9 libri (poljsko topništvo) te minobacači (*mortari da 100* i *da 300* (ovdje je vjerojatno riječ o kalibru ili promjeru granate). Zapazio je kako njihovo topništvo ne teži probiti zidove, već oštetiti skladišta i nastambe u unutrašnjosti utvrde, za što su minobacači bili i osmišljeni, dok su klasični topovi to postizali rikošetnim hicima.¹⁰⁶ Providur Balbi je 11. kolovoza primijetio promjenu u načinu topničke paljbe Osmanlija. Tada su se, za razliku od prethodnih dana, usmjerili na gađanje zidina nastojeći u njima napraviti otvor. Prema iskazu osmanskoga zarobljenika, utvrdu su gađala dva velika topa i, po njegovoj procjeni, dva minobacača (*mortari da 50*). Do 13. kolovoza, kada je preslušan, kazao je da je samo jedna granata iz minobacača pogodila utvrdu, dok je još jedna eksplodirala u blizini Korlata. Manjih (poljskih) topova, kazao je, opsjedatelji imaju 15 ili 16. Također je potvrdio da topovi nisu uspjeli probiti palisadu Korlata.¹⁰⁷

Istovremeno su Osmanlije kopali mrežu rovova čija je sustavnost izazivala veliku pažnju mletačkih zapovjednika. U noći 7. kolovoza osmanska je vojska u tišini počela kopati rovove koji su započinjali u varoši i uspinjali se do prednjih vrata utvrde. Kako posada izvanjske utvrdice Pojate ne bi bila odsječena, naređeno je da se povuku u utvrdu. Sinjski providur Balbi je primijetio kako su neprijatelji vrlo dobro organizirali raspored svojih rovova te kako su napredovali do puta pod bedemom.¹⁰⁸ U idućemu pismu od 12. kolovoza sinjski je providur još više pažnje posvetio osman-

¹⁰⁴ DAZD, GPDA, fond 1, kut. 80, fol. 143v-144, 203, 221; kut. 87, fol. 120-120v.

¹⁰⁵ ASVe, PTM, b. 556., no. 68, prilog od 6. kolovoza.

¹⁰⁶ O topništvu i minobacačima 18. stoljeća: David Chandler, *The Art of Warfare in the Age of Marlborough*, Kent 1990., str. 176-193, 251-253.

¹⁰⁷ ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6 od 13. kolovoza.

¹⁰⁸ ASVe, PTM, b. 556, no. 72, prilog od 8. kolovoza.

skim opsadnim metodama. Prvo je izrazio zabrinutost činjenicom što su neprijatelji toliko brojni da se u napadima mogu smjenjivati, a njegovi vojnici nemaju predaha. Budući da su neprijateljske bitnice postavljene da tuku utvrdu s različitih strana te da su rovovi posve prikladno raspoređeni, zabilježio je providur, način napada se radije smatra modernim nego li onim uobičajenim za Osmanlije. Ono što ga najviše drži u tome uvjerenju, dodao je, jest to što se iz utvrde među osmanskim bitnicama može vidjeti osoba odjevena *na francuski*.¹⁰⁹ Bez obzira bile istinite ili ne, ove misli sinjskoga providura jasno govore o tomu koliko su Mlečani malo cijenili ratnu taktiku Osmanlija. Prema iskazu zarobljenika, do 13. kolovoza rovovi su se sa strane varoši toliko približili bedemima da su vojnici u utvrdu golom rukom mogli baciti kamen. Posada je, dodao je, nastojala što više ometati ovaj posao opsjedatelja i u tomu je uspijevala upravo na najugroženijem dijelu utvrde – osmanski opkopari zbog otpora branitelja teško su napredovali prema Korlatu. Ujedno, prema njegovim saznanjima, posada iz Korlata je redovito, već četiri jutra, poduzimala manje ispade (*sortite*) prilikom čega je vatrom iz svojih mušketa janjičare i sejmene tjerala u bijeg. Na taj su im način oduzeli, tvrdi, pet stjegova.¹¹⁰

Mletačko zapovjedništvo je o žestini borbi sada prikupljalo informacije od svojih izviđača i ponekog zarobljenika (Balbijeva pisma od 8. i 12. kolovoza nisu se uspjela probiti kroz osmanski obruč). Izviđači su do 12. kolovoza providuru Emu javili kako osmansko topništvo do tada nije polučilo neki značajniji otpor te kako su neprijateljski napadi usmjereni na Korlat. U to je vrijeme postalo jasno kako se konjaništvo, zbog iscrpljenosti konja i posvemašnjeg nedostatka krmiva, neće moći u punoj mjeri koristiti u svoj osnovnoj namjeni te je dio vojnika uvršten u posade Knina i Drniša, a dio je s konjima upućen prema obali. Dopukovnik dragona Marco Antonio de Therry jedini je zapovijedao većim odredom konjaništva (200) i morao je boraviti u blizini Drniša. Providur je čak i 12. kolovoza silno strepio za mletačku obranu u dolini Neretve. Mlečani su u minulim danima bili izgubili kontrolu nad utvrdicom Strmicom u blizini Knina, koju je zauzelo 400 ljudi pod zapovjedništvom Kulinovića, ali je energičnom akcijom kninskoga izvanrednog providura Pasqualiga svladana posada koju su Osmanlije bili ostavili.

U Dalmaciju je iz Mletaka 10. kolovoza pristigla pošiljka s novcem što ga je Emo željno iščekivao, posebice stoga što je više puta upozorio kako se u ovom ratu lokalni žitelji od kojih su se trebale ustrojavati postrojbe teritorijalne milicije ne žele pokrenuti bez isplate novca i dvopeka. Nakon toga se pokrenula mletačka teritorijalna vojna organizacija. Serdar Nakić je umjesto bolesnog nadintendanta kavaljera Andrije Butkovića počeo prikupljati teritorijalce iz okolice Knina, a naređeno je da se postrojbe teritorijalaca zadarskoga i šibenskoga *contada* priključe snagama kod

¹⁰⁹ *Il sistema dell'attacco è piuotsto considerato ad uso moderno che all' ordinario de Turchi, vedendosi distribuito con Battarie diverse ch' infilano d'ogni lato il prospetto di questa Piazza, e con Trinciere molto opportunamente disposte tutt' all'intorno di questa Fortezza, e quello she più persuade alla credenza èil vedersi persona vestita in habito Francese ad assistere alle Batterie (ASVe, PTM, b. 556., no. 72, prilog od 12. kolovoza).*

¹¹⁰ ASVe, PTM, b. 556, no. 69, prilog 6 od 13. kolovoza.

Klisa. Na osnovu toga je mletački stožer kod Klisa osmislio plan akcije kojom se trebala osokoliti i pojačati posada.¹¹¹ Odred od 250 profesionalnih vojnika koji su trebali voditi napad i 3.000 teritorijalaca dobio je zadatak noću iznenaditi opsjedateljsku vojsku, a onih se 250 vojnika trebalo probiti do utvrde i ojačati posadu.¹¹² Iako to mletačko zapovjedništvo kod Klisa nije moglo znati (pisma do njih nisu stigla), sinjski je providur prvo procijenio kako bi mletački odred za proboj najviše izgleda imao napadne li osmanske položaje kod Mojanke, a potom kako bi najviše uspjeha imao proboj u pravcu Radošića.¹¹³ Opsjednutima je s četiri rakete 12. kolovoza signalizirano kako će im se pokušati pomoći. Balbi je broj raketa protumačio na način da simboliziraju broj dana do početka akcije.

Ujutro 14. kolovoza započeo je, unatoč tomu što osmansko topništvo do tada nije napravilo rupu u bedemima i palisadi, veliki osmanski juriš na utvrdu. Osmanski je zarobljenik Mlečanima bio kazao kako su se janjčari i sejmeni pripremili na juriš te kako je u tu svrhu izrađeno 3.000 velikih ljestava. U bliskoj borbi koja je potrajala više od tri sata obrana je bila napregnuta do krajnjih granica, a Osmanlije su u jednom trenutku čak uspjele izvjesiti svoj stijeg na palisadi Korlata. No, energičnom akcijom posade stijeg je uklonjen. Kulu (*Torrione*), koja je spajala kameni zid i palisadu, a koju je osmansko topništvo bilo načelo, branili su vojnici bojnika Leonarda Branda, koji je, svjedoči providur, osobno bacajući granate, pružao primjer svojim ljudima.¹¹⁴ U bijegu nakon neuspjeha, bilježi Balbi, Osmanlije su izgubili, kao što to u pravilu biva, najviše ljudi.¹¹⁵ Neuspjeh je još više demoralizirao osmansku vojsku koju su već duže vremena mučili nedostatak hrane za ljude i životinje, kao i bolesti kojima su iscrpljeni i gladni vojnici bili podložniji. Stoga je serasker, suočen s prijetnjom da se njegova, usprkos gubicima u borbama još uvijek velika vojska, uslijed sloma logističkog sustava raspadne, odlučio prekinuti opsadu i povući vojsku u Bosnu. U noći s 14. na 15. kolovoza u baze kod Livna prvo je upućeno topništvo, a do ponoći 15. kolovoza logor su napustile ostale postrojbe. Treba kazati kako je serasker uspio sačuvati cjelovitost svoje vojske i kako su ju mletački službenici kao respektabilnu borbenu snagu cijenili još dugo nakon njezinoga neuspjeha u Sinjskoj bitci.

Obilazeći 16. kolovoza napuštene neprijateljske položaje, Balbi je svjedočio o velikom broju ljestava i opkoparskih sprava pronađenih podno utvrde. U pismu sastavljenom istog dana još uvijek je bio pod dojmom osmanskih opsadnih metoda. *Potvrdili su mi drugi koji su vidjeli opsade u Njemačkoj i Flandriji da nikada nisu vidjeli ovolike paljbe* – zapisao je sinjski providur.¹¹⁶ No, možemo pretpostaviti kako je ovaj utisak više posljedica neuobičajenog načina na koji su osmanski topnici gađali utvrdu – u

¹¹¹ ASVe, PTM, b. 556, no. 68, 12. kolovoza, no. 69, 13. kolovoza.

¹¹² ASVe, PTM, b. 558, no. 90, 28. studenog. Konjanički trubač (*cornetta*) conte Lovro Radoš bio se, piše providur Mocenigo, među prvima dobrovoljno ponudio predvoditi spomenuti proboj (DAZD, GPDA, fond 1, kut. 87, fol. 25-25v).

¹¹³ ASVe, PTM, b. 556, no. 72, prilog od 12. kolovoza.

¹¹⁴ DAZD, GPDA, fond 1, kut. 87, fol. 120-120v.

¹¹⁵ ASVe, PTM, b. 556, no. 70, prilog od 15. kolovoza.

¹¹⁶ Na ist. mj.

njegovim pismima stoji kako su dugo vremena gađali unutrašnjost utvrde. Vrlo vjerojatno su tako nastojali uništiti skladište baruta, čiju je izdržljivost u svome izvještaju zabilježio generalni providur ili cisterne s vodom što bi, sasvim izgledno, dovelo do predaje posade. Iako je Balbi zabilježio kako u utvrdi nije ostalo nepogođenog objekta te kako vojnici više nemaju natkrivenoga skloništa, osmansko topništvo u svome naumu nije uspjelo. Na to da je upravo ova topnička taktika mogla prouzročiti spomenuti providurov dojam upućuje i činjenica kako je onodobno opsadno topništvo moglo dnevno ispaliti tek nekoliko kugli, odnosno granata po oružju.¹¹⁷

Posada je imala gubitke od 38 poginulih i šezdesetak ranjenih časnika i vojnika. U borbama je bio ranjen providur Balbi, a poginuo je pukovnik talijanskoga pješništva i nadintendant utvrde Saint Hilaire, kapetan satnije grenadira Robert Vesian, ranjen je bojničnik talijanskoga pješništva Antonio Zoi, poručnik grenadira Bonfanelli te kapetan *Oltramarina* Filip Zulić.¹¹⁸ Mletačke procjene osmanskih gubitaka (samo za vrijeme opsade) kreću se od nekoliko stotina do nekoliko tisuća poginulih i ranjenih vojnika.

Zanimljivo je primijetiti kako je u svojim pismima pisanim za vrijeme najžešćih borbi Balbi zabilježio zapažanja o posadi dodavši kako među lokalnim žiteljima (vojnicima) koji su opkoljeni u utvrdi vlada velika konsternacija te da su njome, izuzev don Ivana Filipovića, obuzeti i serdari. Ovi vojnici ne mogu se, stoga, uspoređivati s profesionalnim časnicima i vojnicima. Izrazio je žaljenje što nema dovoljno profesionalnih vojnika da ustroji jedan odred od njih 100 koji bi ispadima napali neprijateljske rovove. Od topničkih posada ističu se samo *capi* Petar Brešan i Antonio Trial uz dva lokalna dobrovoljca Ivana Šimića i Antuna Grabovca. Preciznim su pogocima, nastavio je, dva puta prisilili na premještanje protivničke bitnice.¹¹⁹

U prvome izvještaju nakon bitke Balbi je, međutim, posve promijenio svoju retoriku u vezi posade. *Ne treba praviti razliku među posadom!* – istaknuo je, dodavši kako su ipak najveći teret obrane podnijeli grenadiri i *Oltramaringi* koji su branili Korlat. Profesionalne topnike sada ne spominje, a dvojici lokalnih žitelja dodao je i Grgura Banovića. Znakovito je kako je *post scriptum* dodao kako mora pohvaliti guvernadora sinjskoga područja Marka Lučića kojeg je vlastitim okom vidio (!) kako se usprkos bolesti ističe zajedno sa serdarima Vukoševićem i Jakovom Tomaševićem.¹²⁰ Znajući kako će generalni providur na temelju Balbijevih pisama oblikovati svoje izvještaj Senatu te kako će se na temelju zasluga razdjeljivati nagrade (stvarne i simboličke) za lokalne vođe, nije teško zamisliti na koje se sve načine sinjski providur mogao “nagovoriti” na ovaj obrat u retorici o njihovoj hrabrosti.

Ovdje se, najzad, valja osvrnuti na ulogu koju je lokalno stanovništvo imalo u ovoj bitci, pa i na tumačenja te uloge u domaćoj historiografiji. Već smo u nekim

¹¹⁷ Van Creveld navodi kako je francuski general Vauban, vodeći europski opsadni stručnjak ovoga vremena, potkraj 17. stoljeća računao kako opsadni top može optimalno ispaliti četiri kugle na dan (Van Creveld, *Supplying War*, str. 35).

¹¹⁸ ASVe, PTM, b. 556, no. 70, prilog od 15. kolovoza.

¹¹⁹ ASVe, PTM, b. 556, no. 71, 26. kolovoza, prilozi – Balbijeva pisma od 8. i 12. kolovoza.

¹²⁰ ASVe, PTM, b. 556, no. 70, prilog od 15. kolovoza.

radovima upozorili kako je dosadašnji prikaz mletačko-osmanskih ratova na istočnojadranskom bojištu uvelike uvjetovan ideologijskim obrascima koji su oblikovali društvenu zbilju vremena u kojima su pojedini autori djelovali.¹²¹ Tumačenje prema kojem je lokalno stanovništvo isključivo kroz mletačku teritorijalnu vojnu organizaciju imalo odlučujuću ulogu na ishod tih događaja podjednako je logičan proizvod pokušaja da se društvena stvarnost 17. i 18. stoljeća uklopi u središnji narativ nacionalne povijesti prilikom čega su akteri tih događaja postajali (svejedno čiji) nacionalni junaci, kao i u povijesni narativ oblikovan ideologijom jugoslavenskog socijalizma kada su postajali “narodna vojska”.

G. Stanojević je tako sve uspjehe za ishod posljednjega mletačko-osmanskog rata u Dalmaciju, pa i za ishod Sinjske bitke pripisao Morlacima u kojima je on vidio “narodnu vojsku”.¹²² Prema E. Pelidiji obrana utvrde je bila povjerena najboljim i najiskusnijim mletačkim vojnicima koje je Republika sv. Marka imala u ovoj provinciji ... Branioci su bili pretežno domaći ljudi, Dalmatinci (...).¹²³ I. Pederin tvrdi kako su u ovom ratu oružane snage Dalmacije činili najviše Hrvati teritorijalci te kako su branitelji (Sinja) bili animirani patriotskim i vjerskim zanosom.¹²⁴ Slične interpretacije Sinjske bitke ponavljaju se i u novijim tekstovima, pa tako, primjerice, S. Botica u prigodi tristote obljetnice Sinjske pobjede u sažetku *Leksikona Sinjske alke* piše kako se Alka oslanja na pobjedu lokalnog stanovništva 1715. kojom je grad Sinj konačno oslobođen osmanlijske vlasti.¹²⁵

Prema izvještajima providura Ema, lokalni žitelji širega sinjskog područja na početku kampanje nisu bili na visini dodijeljenih im zadataka. Prilikom spuštanja osmanskih prethodnica s Prologa i njihovog prelaženja Cetine samovoljno su napustili svoje položaje, a da su ih makar i na kratko branili bilo bi se, napisao je providur, dobilo dragocjeno vrijeme za sklanjanje ljetine sa Sinjskoga polja. Taj je postupak izazvao priličnu pomutnju u mletačkim planovima. Nisu se držali ni plana sinjskoga providura Balbija, prema kojem su se trebali okupiti u sinjskoj varoši i odatle neko vrijeme ometati razmještanje osmanskih snaga i napadati neprijateljske odrede

¹²¹ Na jednome mjestu vidi u: Markulin, *Mletačka vojna organizacija*, str. 7-15.

¹²² Stanojević, *Dalmacija u vrijeme mletačko-osmanskog rata*, str. 14, 38-39. Povjesničar Trpimir Macan je, što smo u svojim dosadašnjim radovima propustili primijetiti, kao nitko poslije njega uočio sve nedostatke Stanojevićevog znanstvenog rada i vrlo precizno izdvojio njegova ideologijska polazišta primijetivši pritom kako mu je prilikom pisanja o Dalmaciji omiljena tvrdnja bila da su *prebjezi* (Morlaci, op. a.) *bili glavna obrambena i udarna snaga Republike u Dalmaciji* te kako je *trajno njegovo potpuno negativno stajalište prema mletačkoj vojsci kao nesposobnoj, strašljivoj i nediscipliniranoj*. Vidi: Trpimir Macan, Gligor Stanojević: Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka, *Historijski zbornik*, god. 25-26, Zagreb 1972.-1973., str. 552-556.

¹²³ Pelidija, *Pokušaj osvajanja Sinja*, str. 170.

¹²⁴ Pederin, *La guerra fra Venezia e l'Impero Ottomano*, str. 209-210.

¹²⁵ Stipe Botica, *Leksikon Sinjske alke. Sažetak, Leksikon Sinjske alke*, 275. Dakako, bilo bi vrlo nezdgodno kada bi se naše najpoznatije viteško natjecanje s prilično dugom tradicijom trčalo u čast “mletačke pobjede” koju, u prvom redu, valja pripisati slomu osmanskog logističkog sustava, a onda, ustrajnosti “mletačkih profesionalnih vojnika” unovačenih mahom na području Italije čiji društveni milje možemo samo zamisliti (poznate misli vojvode od Wellingtona – *scum of the earth, enlisted for drink* – mogle bi nam, pritom, biti vodilja).

koji su skupljali nesklonjenu hranu.¹²⁶ Nadalje, Morlaci koji su trebali čuvati uzvišene pogodno za topnički položaj pred vrličkim kaštelom, pobjegli su i sklonili se u kaštel smanjivši ionako već slabe zalihe posadi. I sinjski se providur, barem u svojim pismima napisanim u jeku bitke, vrlo loše izrazio o držanju lokalnih stanovnika koji su se sklonili u utvrdu. Neregularne morlačke ratničke družine kojima se Republika uspješno koristila u minulim ratovima u znatnijem su se broju okupile tek kad je neposredna opasnost prošla, pa je Emo tek koncem kolovoza mogao primijetiti kako se u Sinjskome polju okupilo oko 1.000 ljudi pod zapovjedništvom svojih *Capi di fortuna*.¹²⁷

No, iz očista providura Ema postojala je razlika (što, dakako, ne znači da je tomu stvarno bilo tako) u vojnome potencijalu stanovnika obale i otoka (stari podanici) i stanovnika unutrašnjosti. Postrojbe teritorijalne milicije kojima se služio u kampanji u pravilu su bile ustrojene od stanovnika s obale i iz gradskih varoši (*Littorali e Borghesani, sudditi d'Anticha fede*). Glavninu njegovih snaga koje je prikupljao pod Klisom činili su prvo varošani Splita pod pukovnikom Jerolimom Katunarićem (Catunnari), a potom su im se, nakon što je pristigla pošiljka novca iz Mletaka, počeli pridruživati teritorijalci iz Šibenika, Trogira i zadarskoga *contada*. Uostalom i njegova zamisao o tomu kako bi se, da ima više profesionalnih vojnika, osmanskoj vojsci suprotstavio na otvorenom, u plan je uključivala isključivo stanovnike obale. Tomu je bilo tako zato što je providur smatrao kako se samo stanovnici obale mogu vojničkom disciplinom obučiti suvremenim metodama ratovanja.¹²⁸ Svoje je ideje ponovio i u izvještaju s konca studenog napisavši kako su stanovnici unutrašnjosti (u vojnome smislu) manje sposobni od stanovnika s obale, od kojih se jedino može ustrojiti pukovnije i očekivati vojnička disciplina, a na taj ih se način može koristiti uz bok profesionalnim postrojbama. Dodao je kako su prema tome bila usmjerena njegova nastojanja na početku minule kampanje.¹²⁹ Uistinu, providur Emo je 1. travnja 1715. izdao naredbe da se na području Zadra, Šibenika, Trogira i Splita od "starih podanika" ustroje pukovnije od po 600 ljudi (na šibenskome području čak dvije takve pukovnije) raspoređenih u 10 satnija. Imenovao je njihove časnike i naredio da se prazničkim danima uvježbavaju u rukovanju vatrenim oružjem i frizijskim konjima (jednostavna naprava od drvenih kolaca za zaštitu od konjaništva) te da se jednom mjesečno okupi čitava pukovnija kako bi se ljudi uvježbavali u zajedničkim kretanjima.¹³⁰ Iako nije moguće utvrditi jesu li u kampanji

¹²⁶ ASVe, PTM, b. 558, no. 62, 19. srpnja; no. 63, 24 srpnja.

¹²⁷ ASVe, PTM, b. 556, no. 72, 27. kolovoza.

¹²⁸ È disgrazia non poter appogiarli con poca Milizia pagata, per far altro con un grosso Corpo di Littorali in qualche Posto vantaggioso ... di tante Popolazioni appena i Littorali possono ridursi a qualche spezie di disciplina ... (ASVe, PTM, b. 558, no. 65, 31. srpnja).

¹²⁹ Qualche numero non però senza fatica, e studio dei Littorali, come meno indocili, potrà forse incorporarsi fra i nostri Battaglioni con buon successo, e a ciò miravano le mie applicazioni nel principio della scorsa Campagna, formando coi Pubblici assenti Reggimenti dai Contadi Inferiori... (ASVe, PTM, b. 558, no. 91, 28. studenog).

¹³⁰ ... Stabilitas da Noi la massima di ridurre in Corpi li Sudditi vecchi de Territorij della Provincia ... (DAZD, GPDA, fond 1, kut. 81, fol. 69-69v, 96-98, 104v-106).

1715. godine korištene kompletne pukovnije, ovo su postrojbe teritorijalaca kojima se u vrijeme Sinjske najviše služio providur Emo.

Ovu su praksu mletačke vlasti počele primjenjivati u vrijeme Rata za španjolsku baštinu (1701.-1714.) kada su dalmatinske cernide ustrojene u pukovnije slane na *Terra Fermu* (što nije prošlo bez problema) kako bi zajedno s profesionalnim postrojbama štatile neutralnost Republike.¹³¹ No, kako bi se to moglo provesti u praksi država je vojnicima i časnicima dalmatinskih cernida dodijelila stalnu plaću koju su primali za vrijeme trajanja službe (što je u ovome slučaju znalo potrajati godinama). U tom postupku valja tražiti razloge opetovanih zahtjeva providura Ema za pošiljkama više novca i dvopeka, jer se potrebe za uzdržavanje teritorijalnih postrojbi nisu mogle namiriti iz uobičajenih sredstava kojima je raspolagao (za plaće profesionalnih vojnika i mletačkih službenika).¹³²

Zaključna razmatranja

Ne želeći se upuštati u ocjenjivanje taktičkih poteza i eventualnih pogreški osmanskog zapovjedništva samo na osnovu mletačkih izvora, možemo utvrditi kako je ishod Sinjske bitke na prvome mjestu presudio slom osmanskoga logističkog sustava, a potom (daleko iza) odlučna obrana mletačkih profesionalnih postrojbi u sinjskoj i drniškoj utvrdi.

Dovevši preko planine Prolog u Sinjsko polje koncem srpnja veliku vojsku, iako ni približno veliku kolikom su ju procijenili mletački službenici i kolikom su ju držali neki povjesničari, osmanski je zapovjednik precijenio poljoprivredne resurse unutrašnjosti Dalmacije, kao i mogućnost (očito rudimentarnu) da vojsku opskrbljuje konvojima iz svoje baze u Livanjskome polju. Pričekavši opsadno topništvo, kojemu je najprije morao osigurati put, zatvorio je prilaze sinjskoj utvrdi i započeo opsadu. Budući da nakon višednevnog bombardiranja njegovo topništvo nije uspjelo uništiti ijedan od vitalnih objekata unutar utvrde, što bi posadu prisililo na predaju, a potom

¹³¹ Markulin, *Mletačka vojna organizacija*, str. 170-216.

¹³² ASVe, PTM, b. 556, no. 72, 27. kolovoza; b. 558, no. 61, 16. srpnja; no. 69, 13. srpnja. G. Stanojević je naveo kako se naredba o ustrojavanju pukovnija odnosila na Morlake. Pritom se pozvao na providurove izvještaje iz mletačkoga arhiva. Smatramo da ne treba isključiti da je u izvještajima poslanima u Senat uistinu tako stajalo, ali providurovi službeni spisi u Zadru koji su puno precizniji od narativnih izvještaja jasno govore kako se naredba odnosi samo na "stare podanike", što se uklapa i u dotadašnje postupke mletačke vlasti, kao i u navode u ovdje citiranim izvještajima. No, treba imati na umu kako naziv *Morlacchi* baš u ovo vrijeme mletačka administracija počinje koristiti u puno širem značenju nego li je to bio slučaj u 17. stoljeću pojednostavljujući na taj način u administrativne svrhe kompleksnu društvenu stvarnost istočnojadranskog prostora u 18. stoljeću. Tako možemo objasniti zašto je (ako uistinu jest) u providurovom izvještaju upotrijebljen različit pojam od onog iz njegovih naredbi. Uostalom, tomu je nerijetko bilo tako i u izvještajima kojima smo se mi u ovom radu služili. Međutim, G. Stanojeviću je praksa da Morlaci, zapravo vojnici teritorijalnih postrojbi, primaju plaću silno smetala pri uklapanju ovih događaja u vlastiti koncept *narodne vojske* – ne priliči da *narodna vojska* prima plaću, kao što je to slučaj s *nesposobnim plaćenicima* – pa odgovor na pitanje što je to sve utjecalo na, kako se izrazio, *promjenu borbene svijesti Morlaka* nije do kraja zadovoljavajuće riješio (Stanojević, Dalmacija u vrijeme mletačko-osmanskog rata, str. 38-39).

ni probiti otvor u zidinama utvrde te s obzirom na to da su se istovremeno sasvim iscrpile zalihe hrane, što je dovelo do bolesti među vojnicima, možda i epidemijskih razmjera, utvrdu je pokušao zauzeti jurišom. Posada je (prema svemu siloviti) juriš odbila, a serasker je, suočen s prijetnjom da mu se vojska raspadne i bez odlučne bitke, još uvijek respektabilnu vojsku u relativno dobrom stanju povukao u Bosnu.

Nema dvojbe da je vojska kojom je serasker pokušao osvojiti sinjsku utvrdu posjedovala vrlo ograničene mogućnosti. Da je kojim slučajem uspjela u svom naumu (da je, recimo, neka granata uništila skladište baruta ili neki drugi vitalni objekt) te da su osmanske vlasti imale namjeru proširiti svoj uspjeh, njezin bi krajnji domet bio pokušaj osvajanja neke slične, možda manje utvrde (Mlečanima je zarobljenik kazao kako se u slučaju uspjeha pod Sinjem planira napasti Knin). Odgovor na pitanje kako bi se mletačka strategija u tom slučaju oblikovala prilično izlazi iz okvira ove rasprave. Ono u što nema dvojbi jest da niti jedan od dalmatinskih gradova – koji su, ipak, bili ključ mletačkog posjeda na istočnojadranskoj obali – vojska ovakvih mogućnosti nije imala izgleda ugroziti.

Zapravo, otkrivši nam sve slabosti osmanskoga logističkog sustava, odnosno sva ograničenja mogućnosti da se neka vojska uzdržava na prostorima istočnojadranskoga zaleđa, ova je bitka pokazala kako je jedino područje koje je svojim resursima moglo duže razdoblje uzdržavati veliku opsadnu vojsku bilo zadarsko zaleđe. Slučajno ili ne, baš je Zadar mletačka vlast najbolje utvrdila i jedino baš u zadarska utvrđenja mletački službenici 17. i 18. stoljeća nisu nikada sumnjali. Proširimo li još ovo naše uopćeno razmišljanje, možemo kazati kako je teško zamisliti da mletačke upravljačke elite stoljećima uvježbavane u vladanju i organiziranju pomorskog imperija te stoga prisiljene djelovati unutar još ograničenijih logističkih parametara (brod se, kako je to primijetio J. A. Lynn, ne može uputiti da se opskrbljuje s onim što zatekne usput), nisu bile svjesne ovih logističkih ograničenja. Možda bi odgovor na pitanje zašto su na istočnojadranskom prostoru Mlečani u sukobu s Osmanlijama uvijek raspolagali (nerijetko višestruko) slabijim snagama mogao glasiti – zato jer su znali da mogu, odnosno da su im one dovoljne. Ili bi, možda, a proučavanje ove bitke usmjerilo nas je na takvu pomisao, valjalo temeljito preispitati sve odnose snaga koje su za vrijeme ratova protiv Osmanlija zabilježili Mlečani.

Lovorka Čoralić – Nikola Markulin

The Battle of Sinj in 1715

Summary

The article analyses the battle of Sinj in 1715, which was the culmination of the first campaign of the Small War of the Second Morean War in Dalmatia. A strong Ottoman offensive terminated in the unsuccessful siege of Sinj Fortress. Research is based on a detailed analysis of the previous results of historiography regarding that battle and of archival sources, the greatest part of which comprises reports sent by Venetian Provisor General Angelo Emo, as well as several letters from the provisor of Sinj Fortress, Zorzi Balbi, written during the siege. Based on the results of modern historiography on the logistical systems of Early Modern armies, the authors delineate the basic parameters determining the strategies of confronted armies and the course of war operations. With the help of such methodology, the authors offer some new explanations regarding the battle, which in the first place are related to the estimations of the size of the Ottoman army. The collapse of the Ottoman logistical system was the principal cause of the breaking of the siege and the retreat of the Ottoman army from Dalmatia. Furthermore, the research demonstrates that, contrary to the convictions that have been hitherto ingrained in Croatian historiography, the main burden in the conflict with Ottoman forces was endured by Venetian professional army units.

Key words: Dalmatia, Sinj, Small War, Second Morean War, Venetian army, Ottoman army, logistics, military history, the eighteenth century